

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN CÜLÛSUNUN 25. SENE-İ DEVİRİYESİNDE DİYARBEKİR VİLAYETİNDEKİ ŞENKLİKLER VE AÇILIŞLAR

Abdusselam ERTEKİN

Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı,
selam008@gmail.com, ORCID 0000-0002-6353-7126

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi
Received / Makale Geliş Tarihi: 30/08/2024, Accepted / Kabul Tarihi: 07/10/2024

DOI: <https://doi.org/10.26791/sarkiat.1541044>

Sultan II. Abdülhamid'in Cülûsunun 25. Sene-i Devriyesinde Diyarbakir Vilayetindeki Şenklikler ve Açılışlar

Öz

Sultan II. Abdülhamid döneminde, Osmanlı Devlet'i-nin modernleşme süreci kapsamında inşa edilen saat kuleleri ve çeşmeler, devletin toplumsal dönüşümünü yansıtan önemli semboller olarak öne çıkmıştır. Özellikle padişahın 25. cülûs yılı vesilesiyle bu yapılar, Osmanlı coğrafyasının dört bir yanında yaygınlaşmıştır. Diyarbakır (Diyarbakir), bu süreçte merkezî bir rol üstlenmiş ve Vali Halid Bey'in liderliğinde vakıf ve hayrat projeleri aracılığıyla hem geleneksel Osmanlı vakıf kültürü hem de modern mimari anlayış başarılı bir şekilde bir araya getirilmiştir. Bu çalışma, Diyarbakır'da gerçekleştirilen saat kuleleri, çeşmeler ve diğer kamusal yapılar üzerinden, Sultan II. Abdülhamid'in 25. cülûs yılı kutlamalarının toplumsal ve kültürel yansımalarını, modernleşme hamlelerini ve Osmanlı vakıf kültürünün bu süreçteki rolünü ele almaktadır. Şehrayinler olarak nitelendirilen kutlamalar ve törenler, Osmanlı modernleşmesinin yerel düzeyde nasıl uygulandığını ve taşra bölgelerindeki halkın bu süreçte nasıl bir katılım gösterdiğini gözler önüne seriyor. Bu çalışmada hem Osmanlı modernleşmesi hem de Sultan II. Abdülhamid'in toplumsal hizmet anlayışı Diyarbakır özelinde incelenerek sürecin sosyo-kültürel boyutları derinlemesine analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Sultan II. Abdülhamid, Diyarbakır, 25. Cülûs, Merasim

Celebrations And Inaugurations in The Province of Diyarbakir on The 25th Anniversary of Sultan Abdulhamid II's Ascension To The Throne

Abstract

During the reign of Sultan Abdulhamid II, clock towers and fountains built within the scope of the modernization process of the Ottoman Empire stood out as important symbols reflecting the social transformation of the state. Especially on the occasion of the 25th anniversary of the sultan's accession, these structures became widespread all over the Ottoman geography. Diyarbakır (Diyarbakir) assumed a central role in this process and under the leadership of Governor Halid Bey, both traditional Ottoman foundation culture and modern architectural understanding were successfully brought together through foundation and charity projects. This study examines the social and cultural reflections of the 25th accession anniversary celebrations of Sultan Abdulhamid II, modernization moves and the role of Ottoman foundation culture in this process through clock towers, fountains and other public structures held in Diyarbakır. The celebrations and ceremonies described as Şehrayin reveal how Ottoman modernization was implemented at the local level and how the people in the provincial regions participated in this process. In this study, both Ottoman modernization and Sultan Abdulhamid II's understanding of social service were examined in the context of Diyarbakır, and the socio-cultural dimensions of the process were analyzed in depth.

Keywords: Ottoman State, Sultan Abdulhamid II, Diyarbakır, 25th Enthronement, Celebrations

GİRİŞ

Cülûs kelimesi, Arapça kökenli olup “oturmak” anlamına gelmektedir. Kelime aynı zamanda “taht-nîşîn” olması yani bir hükümdarın tahta geçmesi anlamındadır. Osmanlı Devleti’nde ise bu kelime, “tahta oturma” ya da “hükümdar olma” anlamında kullanılmıştır. Bir şehzadenin padişah olarak tahta çıkmasına “Cülûs-ı Hümâyûn” denir¹. Osmanlı geleneklerinde, cülûs hadisesi yalnızca bir hükümdarın tahta çıkışını ifade etmez; aynı zamanda bu olayın etrafında gelişen çeşitli ritüel ve törenleri de kapsar. Bu bağlamda, “cülûs bahşişi”, “cülûs çıkması”, “cülûs terakkisi” ve “cülûsiye” gibi kavramlar Osmanlı siyasi ve toplumsal hayatında önemli bir yer tutmuştur. Yeni padişahın tahta çıkmasıyla birlikte adına hutbe okutulur, sikke bastırılır ve bu olay, devletin dört bir yanına gönderilen fermanlarla ilan edilirdi. Aynı zamanda dost ülkelere, padişahın tahta çıkışını bildiren “Cülûs i’lamı” adı verilen mektuplar gönderilirdi². Sultan V. Murad’ın kısa süren saltanatının ardından, sağlık durumu nedeniyle tahtan indirilmesi ve Sultan II. Abdülhamid’in tahta çıkışı bu çerçevede gerçekleşmiştir. Sultan V. Murad’ın saltanatının on üçüncü gününde vilayetlere “Saltanat-ı Murad Han Hazretleri cülûsundan beri müptela oldukları hastalıktan kurtulamadığından şer’an ve kanun-i Osmani gereği şevketli Sultan Abdülhamid Han-ı Sâni Hazretleri iş bu bin iki yüz doksan üç senesi şehir-i şa’banın on birinci perşembe günü taht-ı saltanat cülûs buyurulmuşlardır”³. Sultan V. Murad’ın tahttan indirilişi, resmi yazışmalarda “cünûn-ı mutbik” yani uzun süreli akıl hastalığı olarak ilan edilmiştir⁴. Bunun üzerine, 1293 yılı Şaban ayının 10. gününde (1 Eylül 1876), Sultan II. Abdülhamid’in tahta geçtiği vilayetlere bildirilen fermanla duyurulmuştur.

Sultan II. Abdülhamid’in tahta çıkışı, Osmanlı geleneklerine uygun olarak büyük bir ihtişamla kutlanmıştır. Padişahın cülûsu münasebetiyle, kaleye sahip olan bütün vilayetlerde üç gün üç gece süren törenler düzenlenmiş, “evkât-ı hamse” (beş vakit) boyunca yirmi bir pare top atışı yapılmış ve geceleri şehirler kandillerle aydınlatılmıştır. Bu gelenek Osmanlı toplumunda cülûsun hem bir devlet geleneği hem dinî ve siyasi bir olgu olarak nasıl algılandığını yansıtır. Cülûsun ilanı, yalnızca yönetim değişikliğini duyurmakla kalmamış, aynı zamanda devletin dört bir yanındaki tebaa için yeni bir dönemin başlangıcını simgelemiştir⁵.

Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti’nin 34. padişahı olarak 32 yıl, 7 ay, 27 gün boyunca hüküm sürerek Osmanlı tarihinin en uzun süre tahtta kalan hükümdarlarından biri olmuştur. Osmanlı padişahları arasında bu kadar uzun süre tahtta kalabilen pek az hükümdar vardır. Örneğin, III. Ahmed ve I. Murad 27 yıl, Fatih Sultan Mehmed 31 yıl, Orhan Gazi 34 yıl, IV. Mehmed yaklaşık 40 yıl, Kanuni Sultan Süleyman ise 46 yıl boyunca tahta kalmıştır. Kanuni Sultan Süleyman’ın bu süreyle Osmanlı tarihindeki en uzun saltanat dönemlerinden birine sahip olduğu bilinmektedir. XIX. yüzyıla geldiğimizde ise Sultan Abdülmecid 25 yıl tahtta kalarak önemli bir süre yönetimde kalmıştır⁶. Sultan II. Abdülhamid ise 31 Ağustos 1876 (10 Şaban 1293) tarihinde Osmanlı Devleti’nin başına geçmiş ve yaklaşık otuz yılı aşan bir süre boyunca hüküm sürmüştür⁷.

Sultan II. Abdülhamid’in ilk cülûsunda üç gün üç gece sürecek şenlikler düzenlenmesi emredilmişti. Cülûsun dördüncü gününde bir kız çocuğunun doğması ve beşinci günün padişahın doğum gününe denk gelmesiyle bu ilk hafta, neredeyse bir bayram haftası gibi kutlanmıştı. Bu gelenek, Sultan II. Abdülhamid’in sonraki cülûs yıllarında da devam etmiş, her yıl padişahın tahta çıkışı çeşitli tören ve şenliklerle anılmıştır. Ancak Sultan II. Abdülhamid’in 25. cülûs yılı, hem sembolik hem de tarihsel bağlam açısından önceki yıllardan çok daha anlamlı ve farklı bir özelliğe sahiptir. Bu yılın özel anlamı, 1318 yılında Osmanlı Devleti’nin 600. yılını tamamlayıp 601. yılına girmesiyle daha da artmıştır. Bu durum, Osmanlı Devleti’nin altı yüzyıllık tarihinin sona erip yedinci yüzyıla adım atması anlamına gelmiş, dolayısıyla Osmanlı tebaası için adeta bir bayram havası yaratmıştır. Bu tarihsel dönemeç, devletin köklü varlığını ve Sultan II. Abdülhamid’in güçlü yönetimini sembolize eden bir olay olarak geniş kitlelerce coşkulu bir şekilde kutlanmıştır. Dahası, 22 Eylül 1900 tarihi, Sultan II. Abdülhamid’in doğum günüyle çakışmış ve aynı yıl, Hz. Peygamber’in hicretinin şerefine kutlanan mukaddes güne denk gelmiştir. Bu tür sembolik birleşmeler, padişahın 25. cülûsunu daha da anlamlı kılmış ve Osmanlı toplumunun her kesiminde derin bir etki yaratmıştır⁸. Aynı zamanda, Sultan II. Abdülhamid’in saltanatında “rub’ ‘asr” yani çeyrek asrın geride bırakılması, bu yıldaki kutlamaları farklı bir boyuta taşımıştır.⁹

1 Şemseddin Sami, Kânûs-ı Türki, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2005), 479.

2 Abdülkadir Özcan, “Cülûs”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 3/108.

3 Takvim-i Vekayi, 17 Şaban 1293, (7 Eylül 1876), 1; Vakıf Gazetesi, 13 Şaban 1293, (3 Eylül 1876), 1

4 Mehmed Tevfik, Osmanlı Tarihi, (İstanbul: Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1330), 446.

5 Takvim-i Vekayi, 17 Şaban 1293, (7 Eylül 1876), 1.

6 Osman Nuri, Abdülhamid-i Sani ve Devri Saltanatı Hayatı Hususiye ve Siyasisiye, (İstanbul: Kütüphane-i İslamiye ve Askeriye, 1327), 1-3/6.

7 Midhat Sertoğlu, Mufasssal Osmanlı Tarihi. Resimli- Haritalı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021), 6/3281.

8 Meryem Günaydın, “1900 Yılında Sultan İkinci Abdülhamid’in 25. Tahta Çıkış Yılı Dönümü”, Alanında Uluslararası Araştırmalar XII Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler, ed İclal Ünüvar, (İstanbul: Eğitim Yayınevi, 2023), 335.

9 Servet Gazetesi, 27 Cemaziyevvel 1318, (22 Eylül 1900), 1-2.

Sultan II. Abdülhamid, yönetimi boyunca Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zorluklara rağmen istikrarı sağlamış ve bu kutlamalar, halkın padişaha olan bağlılığını pekiştiren bir vesile haline gelmiştir. Dâhiliye Nezareti tarafından tüm vilayetlere gönderilen bir yazıda, 19 Ağustos Cumartesi sabahından itibaren kutlamaların başlatılması emrolunmuştur¹⁰. Bu tür emirler, Osmanlı coğrafyası genelinde Sultan'ın otoritesini pekiştiren ve toplumsal dayanışmayı güçlendiren etkinlikler olarak dikkat çekmiştir. Bu kutlamalar, yalnızca bir saltanat yıl dönümünün ötesinde, Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesindeki köklü varlığını ve Sultan II. Abdülhamid'in uzun soluklu yönetiminin simgesel bir ifadesi olarak hatırlanmaktadır. Osmanlı tarihindeki bu kritik dönemeç hem bir devletin istikrarını hem de bir padişahın halkına karşı duyduğu sorumluluğu vurgulayan önemli bir olay olarak tarihte yerini almıştır.

Çalışma, Osmanlı Devleti'nin dört bir yanında gerçekleştirilen 25. cülûs kutlamalarının genel bir çerçevesini sunarken, Diyarbakır'daki kutlamaları ve bu kutlamaların yansımalarını özel olarak ele almaktadır. Bu bağlamda, Osmanlı coğrafyasındaki genel kutlamalar çerçevesinde Diyarbakır'daki kutlamalara odaklanmıştır. O dönemde neredeyse tüm gazeteler ve dergiler, bu kutlamaları manşetlerine taşımıştır. İstanbul dışındaki vilayetlerden gelen çeşitli eserlerin açılış ve şenlik fotoğrafları, bu etkinliklere dair detaylı bilgilerle birlikte yayımlanmıştır. Dolayısıyla, çalışmada mümkün olduğunca bu gazetelerden yararlanılmıştır. Ayrıca, Osmanlı Arşivi de taranmış ve gerekli belgeler çalışmada kullanılmıştır. Çalışma, bu kutlamaların Osmanlı modernleşmesi ve yerel kimlik arasındaki ilişkiyi nasıl şekillendirdiğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Ayrıca, dönemin gazeteleri ve Osmanlı Arşivi'nden elde edilen belgeler aracılığıyla, Diyarbakır'daki kutlamaların ve bu bağlamda inşa edilen çeşme, saat kulesi, mektep gibi yapıların, hem merkezi otoritenin taşra bölgelerinde nasıl bir etki yarattığını hem de bu yapıların Osmanlı modernleşmesindeki rolünü analiz etmeyi merkeze almıştır.

Şehrayinler /Şenlikler

Osmanlı Devleti'nde özel bir anlam taşıyan ve “*Sene-i Devriye*” adı verilen Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkış yıl dönümleri, büyük bir coşku ve görkeme sahne olmuştur. “*Sene-i Devriye*” kavramı, padişahın tahta çıkışının her yıl dönümünde düzenlenen ve genellikle bir yıllık süre boyunca devam eden etkinliklerin genel adıdır. Bu etkinlikler, Osmanlı toplumunun her kesiminden geniş katılımı içerir ve dua merasimlerinden sokaklarda düzenlenen şenliklere, hayır işlerinden kültürel faaliyetlere kadar uzanan bir dizi organizasyonu kapsar. Sultan II. Abdülhamid'in 25. tahta çıkış yıl dönümü, Osmanlı tarihinin en özel ve anlamlı kutlamalarından biri olarak kabul edilmiştir. Bu yıl dönümü, yalnızca padişahın tahta çıkışını değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 600. yılının tamamlanmasını ve 601. yılına girişini de simgelemektedir. Bu tarih, Osmanlı toplumu için adeta bir bayram olarak kabul edilmiş ve “*bir 'idi-i ekber-i millî*” olarak anılmıştır¹¹. Aynı zamanda bu kutlamalar, “*cülûs-ı meyamin me'nus-ı cenab-ı zillulahi*”¹², “*yevm-i mes'ud*”¹³, “*cülûs-ı hümayun-ı mes'ud*”¹⁴, “*mebde-i mes'ud*”¹⁵, “*mübareke-i devriye*”¹⁶, “*bala-yı 'id*”¹⁷, “*id-i âfak*”¹⁸, “*rûz-i kuddissiyet-i efza*”¹⁹, ve “*ruz-ı feyz-i efruz*” gibi isimlerle anılmıştır²⁰. Bu ifadeler, kutlamaların manevi ve milli açıdan ne kadar önemli görüldüğünü ve bu özel günlerin Osmanlı toplumu için ne denli büyük bir anlam taşıdığını yansıtmaktadır.

1 Eylül 1900 Cumartesi sabahı, resmi heyetler Beyoğlu sokaklarında hazır bir şekilde dolaşmaktaydı. Bu heyetler, İstabl-ı Amire'den tahsis edilen arabalarla seyahat ediyorlardı. Büyük devletlerin heyetlerine dört atlı, küçük devletlerin heyetlerine ise iki atlı görkemli arabalar tahsis edilmişti. Heyetlerin önünde süvari mızraklı alayı yer almakta olup bu düzen büyük bir hayranlık uyandırıyor. Heyetler, sırayla Yıldız Sarayı'na giderek Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yıl dönümünü tebrik ettiler ve devletleri tarafından yazılmış tebrik mektupları ile hediyelerini sundular. Halife-i Rûy-ı Zemin ve Emîr-ü'l-Mü'minin'in etrafında kıymetli hediyeler birikti. Sultan II. Abdülhamid, tüm devlet ricali ile birlikte bu heyetleri kabul etti²¹. Cumartesi günü, şehir genelinde ve Boğaziçi

10 Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Âli Evrak Odası [BEO], No.1542, Gömlek No.115646.

11 Sabah Gazetesi, 6 Cemaziyelevvel 1318, (1 Eylül 1900), 1.

12 Tercüman-ı Hakikat Gazetesi, 6 Cemaziyelevvel 1318, (1 Eylül 1900), 1.

13 Tercüman-ı Hakikat Gazetesi, 6 Cemaziyelevvel 1318, (1 Eylül 1900), 1.

14 Malumat Gazetesi, 9 Cemaziyelahir 1318, (4 Ekim 1900), 3; Sabah Gazetesi, 6 Cemaziyelevvel 1318, (1 Eylül 1900), 1.

15 Ceride-i Baytariye ve Ziraiye, 6 Cemaziyelevvel 1318, (1 Eylül 1900), 18.

16 Tercüman-ı Hakikat Gazetesi, 6 Cemaziyelevvel 1318, (1 Eylül 1900), 1.

17 Tercüman-ı Hakikat Gazetesi, 6 Cemaziyelevvel 1318, (1 Eylül 1900), 1.

18 Tercüman-ı Hakikat Gazetesi, 6 Cemaziyelevvel 1318, (1 Eylül 1900), 1.

19 İkdâm Gazetesi, 11 Cemaziyelevvel 1318, (6 Eylül 1900), 1.

20 Tercüman-ı Hakikat Gazetesi, 6 Cemaziyelevvel 1318, (1 Eylül 1900), 1.

21 Ziyâfet esnasında ve kabul salonunda hariciye nazırı Tevfik Paşa ve Teşrifat-ı umumiye nazırı İbrahim Bey'e Padişah tarafından tercüman-

sahil şeridinde mükemmel süslemeler yapılmıştı. Yıldız Caddesi'nde kalabalık sebebiyle büyük bir izdiham yaşıyor, arabaların ilerlemesi güçleşiyordu. Havai fişek gösterileri halkı büyülemişti ve şenlikler halk arasında devam etmekteydi. Ertesi gün ve onu takip eden günlerde sarayda resmi ziyafetler verilmiş, sefaret heyetleri ve özel misafirler ağırlandı²². Sultan II. Abdülhamid, Şale Kasr-ı Hümayunu'nda önce Avusturya-Macaristan heyetini ardından sırasıyla İran, İtalya, Almanya, Rusya, İngiltere, Fransa heyet ve sefirlerini kabul etti. Daha sonra Romanya, Karadağ, İspanya, Belçika, Felemenk, Sırbistan heyetleri ile Amerika, Yunanistan ve İsveç maslahatgüzarlarını, son olarak ise Bulgaristan Prensliği heyetini kabul buyurdu. Ardından İslam heyeti reislerini kabul eden Sultan, heyet üyelerini tek tek taltif etti. Bulgaristan ve Şarkî Rumeli İslam ahalisi adına selamlarını iletmek üzere Sofya müftüsüne ferman buyurdu. Papa'nın vekili, Papa'nın mektubunu okuduktan sonra Hristiyan patrikleri ve Hahambaşı Kaymakamı tebriklerini tek tek sundular²³. Bu esnada mabeyn-i hümayun cenâb-ı mülukâne musikisi yekdiğerini müteakip gelen heyetlerin mensup oldukları devletlerin marşlarını terennüm etti²⁴. Yapılan bu merasim ve tebriklerden dolayı padişah *"Cenâb-ı Hak millet ve memleketimizi muhafaza buyursun. Şimdiye kadar hüsn-ü niyet ve fedakârlık ile çalıştım ila ahirü'l-umr bu suretle muvaffakiyeti cenâb-ı haktan temenni eylerim."*²⁵ şeklinde memnuniyetini dile getirdi.

Sultan II. Abdülhamid'in 25. cülûs yıl dönümü, şimdiye kadar hiçbir Osmanlı padişahı için düzenlenmemiş kadar kapsamlı ve ihtişamlı etkinliklere sahne olmuştur. Bu dönemde, kutlamaların yanı sıra padişaha olan bağlılığı ve hürmeti göstermek adına pek çok eser inşa edilmiş, açılışları büyük törenlerle gerçekleştirilmiştir. Her vilayette yapılan bu açılış törenleri, devletin ve toplumun farklı kesimlerinin bir araya gelerek padişaha olan bağlılığını ifade ettiği gösterişli etkinlikler olarak dikkat çekmiştir. Törenlere vilayetlerin mülki amirleri, askeri komutanlar, ümera ve zabitan askerleri, ulema ve meşayih, eşraf, gayrimüslim ruhani liderler, konsolosluklar, bando takımları, tüm okullardaki öğrenciler ve halk resmi elbiseler giyerek ve verilen nişanları takarak katılmışlardır. Bu geniş katılım, padişahın sadece bir hükümdar olarak değil, aynı zamanda toplumun farklı kesimlerini bir arada tutan bir lider olarak algılandığının bir göstergesidir²⁶. Bugün bayram kabul edilmiş ve bayramın ilanı memleketin her yerinde kutlamaların yapılacağı saatte bir pare top ateşi ile bildirilmiştir. Bundan dolayı belirlenen meydan veya hükümet konağına gelen halk en güzel kıyafeti giyerek törene iştirak etmişlerdir. Açılışı yapılan eser sırasında *"padişahım çok yaşa"* zenzemesi atılmış ve ardından dualar eşliğinde kurbanlar kesilmiştir. Bu kutlamaların ve şükran törenlerinin düzenlenmesi amacıyla özel bir komisyon kurulmuş ve uzun süre bu amaç doğrultusunda önemli hazırlıklar yapılmıştır. Kutlamalar, Osmanlı Devlet'inin dört bir yanında büyük bir özenle planlanmış ve organize edilmiştir. Bu kapsamda, dönemin gazetelelerinde ve resmi belgelerinde yer alan bilgilere göre, Osmanlı toplumunun her kesiminden insanların bu kutlamalara iştirak etmelerinin teşvik edildiği ve bu önemli yıl dönümünün devletin dört bir yanında coşkuyla kutlandığı belirtilmektedir²⁷. Her yer zafer takları, fenerler ve bayraklarla donatılmış, büyük bir görsel şölen oluşturulmuştur. Özellikle padişahın şerefine düzenlenen bu kutlamalar, halkın padişaha olan sevgisini ve bağlılığını göstermek amacıyla büyük bir titizlikle planlanmıştır²⁸. Bundan dolayı hemen hemen Osmanlı vilayetlerinin tamamında bütün devlet daireleri bayraklarla süslenmiş, caddeler aydınlatılmış ve bazı vilayetlerde 25 pare top atışı yapılarak padişahın 25. yılı kutlanmıştır²⁹. Padişahın cülûsu olan 19 Ağustos günü için top atışları yapmak için Tophane-i Amire fabrikalarında son sistemle imal edilen 15-12 ve 7 santimetrelik 270 topun üzerine Tophane-i Amire ile arma ve 318-316 tarihleri nakşedilmiştir³⁰. 25. cülûs-ı hümayun şenlikleri dolayısıyla taşrada icra olunacak şenlikler için lazım olan fişekler için

lık vazifesi verilmişti. Bunların yanı sıra ziyafette hazır bulunanlar; Sadrazam Halil Ref'et Paşa, Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa, Serasker Rıza Paşa, Bahriye Nazırı Hasan Paşa, Şura-yı Devlet Reisi Said Paşa, Maliye Nazırı Rüşdi Paşa, Nafia ve Ticaret Nazırı Zihni Paşa, Evkaf-ı Hümayun Nazırı Galib Paşa, Müsteşar Tevfik Paşa, Padişahın damatları Ferid, Halid, Ahmed, Nureddin ve Kemaleddin Paşalar, Erkan-ı harbiye müşiri Şakir, Askeri Teftiş Komisyonu Reis-i Sanisi Edhem, Yaver-i Ekrem Hazretleri Şehriyari Fuad, Divan Muhasebat Reisi Hasan Fehmi, Orman ve Maden Nazırı Selim, Dahiliye Müsteşarı Ahmed Refik, Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi Azasından Ziya, Tarhan ve Şehramini Rıdvan Paşalar, Padişahın Ser kâtibi Tahsin Bey, İstabl-ı Amire Müdürü Faik Paşa, Bulgaristan Komiseri Efendi Hazretleri, Silistre Eşrafından Yahya Nafiz Paşa hazır bulunmuşlardır. Servet Gazetesi, 8 Cemaziyelevvel, 1318, (3 Eylül 1900), 1.

22 Luı Ramber, Gizli Notlar, Cülûs Şenlikleri Nasıl İcra Edildi, İkinci Abdülhamid Zamanında Reji Müdürü Luı Ramber'in Hatıratı, (Matbu Eser, Tarihsiz). 40.

23 Yeni Asır Gazetesi, 12 Cemaziyelevvel 1318, (7 Eylül 1900), 2, Merasime katılan heyetkilerin bazıları şunlardır; Avusturya Macaristan Sefiri Baron Dukalis, İran heyeti Rıza Han ve İran Sefiri Mahmud Han, İtalya Heyeti Reisi, Amiral Açini, Rusya Heyeti Reisi Kabitof, İngiltere Heyeti Reisi Sir Con Fişir, Almanya Sefiri Nikolas, Papa Vekili Monsonyor Bonati, Fransa Sefiri Konstan, İkdâm Gazetesi, 7 Cemaziyelevvel, 1318, (2 Eylül 1900), 1

24 Servet Gazetesi, 8 Cemaziyelevvel, 1318, (3 Eylül 1900), 1.

25 Servet Gazetesi, 7 Cemaziyelevvel, 1318, (2 Eylül 1900), 2; Yeni Asır Gazetesi, 12 Cemaziyelevvel 1318, (7 Eylül 1900), 2.

26 İkdâm Gazetesi, 11 Cemaziyelevvel 1318, (6 Eylül 1900), 1.

27 Servet Gazetesi, 24 Rebiülahir, 1318, (20 Ağustos 1900) s. 1

28 Servet Gazetesi, 7 Cemaziyelevvel, 1318, (2 Eylül 1900) s. 1-2, Servet Gazetesi, 4 Cemaziyelevvel 1318, (30 Ağustos 1900), s. 1,

29 Yeni Asır Gazetesi, 12 Cemaziyelevvel 1318, (12 Eylül 1900), s.3

30 İkdâm Gazetesi, 26 Rebiülahir 1318, (23 Ağustos 1900), s. 2

gerekli tedarikin Tophane-i Amire tarafından vilayetlere gönderilmesi kararlaştırılmıştır³¹. Özellikle Samsun'da uzun süren hazırlıklarla fişeklerin imalatı yapılmıştır³².

Osmanlı coğrafyasındaki diğer vilayetler gibi Diyarbakır da bu şenliklerin ve kutlamaların önemli merkezlerinden biri olmuştur. Diyarbakır vilayetinde gerçekleştirilen “Şehrayinler”, Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yılına denk gelen 19 Ağustos Cumartesi günü büyük bir ihtişamla düzenlenmiştir. Bu önemli gün vesilesiyle, Hükümet Dairesi'nde Padişah adına icra edilen tebrik merasimleri, Diyarbakır Valisi Mehmed Halid Bey'in yoğun çabaları ile şehrin her köşesinde yankı bulan kutlamalarla birleştirilmiştir. Vali Bey'in öncülüğünde, bu özel günün onuruna Diyarbakır'da pek çok eserin açılış töreni gerçekleştirilmiş ve açılışlar son derece gösterişli bir biçimde icra edilmiştir. Aynı gün akşam saatlerinde yapılan aydınlatma ve süslemeler ise önceki yıllara nazaran daha etkileyici ve görkemli bir hal almıştır. O günün gazetelelerine göre, bu kutlu günün sevinci ve coşkusu halkın gönlünde derin bir yer edinmiş, halkın tebriklerini arz ettiği bu anlamlı günde öğle saatlerinde saygı ve bağlılık nişanesi olarak kaleden top atışları gerçekleştirilmiştir. Akşam vakti geldiğinde şehirdeki tüm cami minareleri, hükümet konağı, kışla, askeri daireler, adliye binası, jandarma, polis, telgrafhane, İdâdi-i Mülki, askeri rüştiye, kız mektebi, Hadim-i Terakki Mektebi, Darülmuallimîn, Gurebâ Hastanesi ve hapishane gibi resmî ve eğitim kurumları titizlikle aydınlatılmış ve özenle süslenmiştir. Bu süslemeler arasında en dikkat çekenini ise vali konağı olmuştur. Konağın dört bir yanı, padişahın vasıflarını ve “Padişahım çok yaşa” duasını içeren levhalar, çok sayıda sancak ve binlerce kandille bezenmiş; yine gazetelerin deyimiyle, emsali görülmemiş bir ihtişamla aydınlatılmıştır.

Fotoğraf 1: Diyarbakır'da Yapılan Kutlama Merasimi³³

Bu görkemli kutlamalar çerçevesinde, Diyarbakır Valisi Mehmed Halid Bey, “ruz-i mes’udet pîruzîne” şerefine, Kumandan Paşa ve ordunun ileri gelenleri, bürokratlar, âlimler, memleketin önde gelen eşrafi ve askerlere büyük bir ziyafet vermiştir. Şehrin dört bir yanından padişaha yönelik dualar ve niyazlar yükselirken, Vali Konağı'ndaki süsleme ve aydınlatmalar adeta bir sanat eseri gibi göze hitap etmiştir. Gece boyunca meşaleler saat altıya kadar yanmaya devam etmiş, musiki bandosu ve ince saz heyeti şenliklerin atmosferini zenginleştirerek halkın neşe ve coşkusunu doruğa çıkarmıştır. Bu vesileyle, Diyarbakır'da Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yılı, hem halkın hafızasında hem de tarihin sayfalarında unutulmaz bir iz bırakmıştır³⁴.

Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yılı münasebetiyle düzenlenen kutlamalar, sadece Diyarbakır vilayet merkezinde değil, vilayete bağlı birçok yerleşim yerinde de geniş bir katılımı gerçekleştirilmiştir. Mardin de bu kutlamaların yapıldığı önemli merkezlerden biri olmuştur. Mardin'deki 25. yıl kutlamaları, Belediye Riyaseti'nin organizasyonu ile sabahın erken saatlerinde başlamış ve geniş çaplı bir katılımı icra edilmiştir. Hükümet Konağı

31 Servet Gazetesi, 23 Rebiülahir 1318, (19 Ağustos 1900), s. 1

32 Servet Gazetesi, 24 Rebiülahir 1318, (20 Ağustos 1900), s. 1

33 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. 779-73-0087. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-73---0087.jpg>

34 Diyarbakır Vilayet Gazetesi, 9 Cemaziyevvel 1318 (4 Eylül 1900), 1.

önünde toplanan mülkiye memurları, ümera, askerî erkân, eşraf, sadık Osmanlı tebaaları ve jandarma bölükleri, kutlamaların resmi niteliğini vurgulamış ve Osmanlı devlet hiyerarşisinin bu önemli günde sergilediği birlik ve beraberliği simgelemiştir. Kutlamalar sırasında, 1299 yılına kadar birikmiş vergilerin affına dair telgraf okunmuş, telgrafın okunmasının ardından, kutlamalara katılan herkes, tek bir ağızdan “*Padişahım çok yaşa*” duasını dile getirmiştir. Akşam saatlerinde ise hükümet konağı, askerî kıışla ve belediye dairesi büyük bir özenle süslenmiş ve ışıklandırılmıştır. Bu mekânlarda gerçekleştirilen kutlamalar, Osmanlı coğrafyasının dört bir yanındaki benzer etkinliklerle uyum içinde, Padişah’a olan bağlılığın ve şükranın bir nişanesi olarak tezahür etmiştir³⁵. Bunun yanı sıra, Maden livasında yapılan kutlamalar da dikkat çekici bir boyutta gerçekleşmiştir. Maden Mutasarrıfı İsmail Bey, bu kutlamaların eşi benzeri görülmemiş bir ihtişamla icra edildiğini belirtmiştir. Mutasarrıfın ifadeleri, bu kutlamaların sadece bir şenlikten öte, bölgedeki Osmanlı varlığının ve yönetiminin halk üzerindeki etkisini gösteren önemli bir olay olduğunu vurgulamaktadır³⁶. Bu bağlamda, Maden’deki kutlamalar, Osmanlı bürokrasisinin taşradaki etkinliğinin ve Padişah’a olan bağlılığının bir simgesi olarak değerlendirilebilir.

Siverek’te ise Kaymakam Cemil Bey’in himayesinde düzenlenen tören, yine geniş katılımı gerçekleştirilmiştir. Bu törene memurlar, askerî erkân, süvari birlikleri, seyyar tabur mensupları ve jandarma birlikleri katılmış, törenin resmî niteliği ön planda tutulmuştur. Tören sırasında, Siverek müftüsünün yaptığı duanın ardından, törene katılanlar hep bir ağızdan üç defa “*Padişahım çok yaşa*” sloganını atmıştır. Bu slogan, Padişah’a olan bağlılık ve saygının en güçlü ifadesi olarak öne çıkmış, ardından kaleden yapılan top atışlarıyla kutlamalar taçlandırılmıştır³⁷. Bu geniş çaplı kutlamalar, Sultan II. Abdülhamid’in 25. tahta çıkış yıl dönümünün yalnızca merkezî yönetim alanında değil, taşra vilayetlerinde de büyük bir coşku ve sadakatle kutlandığını, böylece Osmanlı Devleti’nin her köşesinde Padişah’a olan bağlılığın güçlü bir şekilde ifade edildiğini göstermiştir. Bu bağlamda, Diyarbakır vilayetine bağlı Mardin, Maden ve Siverek gibi yerleşimlerde yapılan kutlamalar, Padişah’ın tahtının sağlamlığını, halkın gönlündeki yerini ve Osmanlı Devleti’nin taşra bölgelerindeki yönetim gücünü perçinleyen sembolik değerler olarak öne çıkarılmıştır.

İd-i ekber olarak anılan bu kutlamalar, Osmanlı Devleti’nin çok dinli ve çok kültürlü yapısını vurgulayan, toplumsal birliği pekiştirmeyi hedefleyen etkinliklerle gerçekleştirilmiştir. Müslümanlar camilerde dualar ederken, gayrimüslimler de kendi inanç sistemlerine göre padişah için dua ve ibadetlerde bulunmuşlardır³⁸. Bu durum, Sultan II. Abdülhamid’in tüm tebaayı kucaklayan ve her dini cemaati Osmanlı toplumu içinde birleştiren yönetim anlayışını sembolize etmeye çalışmıştır. Özellikle İstanbul ve diğer büyük şehirlerde, kiliselerde padişahın sağlığı ve uzun ömrü için özel ayinler düzenlenmiştir. Rum Patrikhanesi, padişahın cülûsu dolayısıyla ruhani liderlerin katılımıyla bir “*ayin-i ruhani*” icra etmiş, bu vesileyle dualar edilmiştir³⁹. Patrikhane, bugünü tatil ilan etmiş ve tüm cemaatin bu özel günü kutlaması teşvik edilmiştir. Aynı şekilde, Süryani Cemaati de padişah için özel bir ayin tertip etmiş, cemaatin katılımıyla dualar ve ilahiler okunmuştur⁴⁰. Musevi cemaati de hahambaşının tebliği ile sinagoglarda toplanarak padişah için dualar etmiştir. Özellikle İstanbul’daki Ortaköy Musevi Sinagogu, iç ve dış mekânlarını süsleyerek bu kutlamalara özel bir hazırlık yapmıştır. Sinagogda, hahambaşı, cemaat ve okul öğrencilerinin katıldığı bir ayin düzenlenmiş ve padişah için dualar edilmiştir. Bu tür etkinlikler, Musevi cemaatinin Osmanlı padişahına duyduğu bağlılığı ve saygıyı ortaya koyan önemli semboller olarak dikkat çekmiştir⁴¹. Osmanlı memleketinin dört bir yanında bulunan gayrimüslimler, bulundukları kiliselerde ve sinagoglarda “*ayin-i ruhani*” düzenleyerek, bugünkü kutlamalara katılmışlardır. Bu ayinler, padişahın tebaası içinde din farkı gözetmeksizin birleştirici bir figür olarak kabul edildiğini ve Osmanlı Devleti’nin farklı dini grupları ortak bir aidiyet çerçevesinde bir araya getirme gücünü simgelemektedir. Rum, Ermeni, Süryani ve Musevi cemaatleri, padişaha olan bağlılıklarını ve devlete olan sadakatlerini bu dini törenlerle ifade etmişlerdir. Bu çok dinli katılım, Osmanlı Devleti’nin barış ve hoşgörü ortamını yansıtmakla birlikte, Sultan II. Abdülhamid’in toplumsal birliği koruma konusundaki stratejik yaklaşımına vurgu yapmaktadır. Kutlamalar, Osmanlı topraklarında yaşayan tüm dinî grupların padişaha olan hürmetini ortaya koymuş, farklı inanç topluluklarını ortak bir paydada buluşturmuştur. Bu vesileyle, padişahın 25. cülûs yılı, sadece bir devlet töreni olmaktan çıkmış, çok uluslu ve çok dinli Osmanlı toplumunun birlikte kutladığı, bir arada yaşama kültürünü güçlendiren bir bayram niteliğine bürünmüştür. Bu bağlamda Diyarbakır ve Mardin’de gayrimüslim ruhani liderler şenliklere katılmış ve padişah için dua etmişlerdir⁴².

35 Servet Gazetesi, 12 Cemaziyelevvel 1318 (7 Eylül 1900), 2.

36 Servet Gazetesi, 15 Cemaziyelevvel 1318, (10 Eylül 1900), 1.

37 Diyarbekir Vilayet Gazetesi, 9 Cemaziyelevvel 1318, (4 Eylül 1900), 3.

38 Servet Gazetesi, 6 Cemaziyelevvel 1318, (1 Eylül 1900), 3.

39 İkdâm Gazetesi, 6 Cemaziyelevvel 1318, (1 Eylül 1900), 4.

40 Yeni Asır Gazetesi, 12 Cemaziyelevvel 1318, (7 Eylül 1900), 3.

41 Servet Gazetesi, 6 Cemaziyelevvel 1318, (1 Eylül 1900), 3.

42 Servet Gazetesi, 12 Cemaziyelevvel 1318, (7 Eylül 1900), 2.

Meberratlar/Hayrat ve İhsanlar

Sultan II. Abdülhamid'in 25. tahta çıkışı şerefine yaptığı ihsanlar, Osmanlı Devleti'nin merkezî otoritesinin topluma karşı sergilediği bağlayıcı ve koruyucu rolün önemli bir göstergesi olmuştur. Bu ihsanlar, padişahın sadece devlet otoritesini pekiştirmekle kalmayıp, aynı zamanda tebaasıyla kurduğu gönül bağına da güçlendirmeyi hedefleyen geniş çaplı politikaların bir parçasıdır. Sultan II. Abdülhamid'in topluma karşı bu cömert tutumu, onun otoritesini halka taşıma, devletin adalet ve merhamet anlayışını somutlaştırma çabasının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Sultan II. Abdülhamid'in 25. cülûs yılı, Osmanlı Devleti'nin hem merkezi hem de taşra bölgelerinde çeşitli kutlamalarla anılmış, bu vesileyle padişah, tebaasına yönelik geniş çaplı ihsanlar sunarak sosyal devlet anlayışının önemli bir örneğini sergilemiştir. Bu bağlamda, Sultan II. Abdülhamid, 25. cülûs yılı şerefine çeşitli kesimlere yönelik ikramiyeler, maaş ödemeleri ve borç affı gibi uygulamalarla, devletin sosyal sorumluluğunu yerine getirdiğini göstermeye çalışmıştır. Bu çerçevede, 1300 (1884) yılından itibaren birikmiş ve 1298 (1881) yılı sonuna kadar tahakkuk etmiş borçların affı, öncelikle ekonomik açıdan zor durumda olan, fakir ve muhtaç mükelleflerin üzerindeki yükleri hafifletmeye yönelik bir adım olarak öne çıkmaktadır. Yaklaşık 11 milyon 371 bin liranın üzerindeki borçlar, hazine ve vilayetlerden tamamen silinmiş, böylece Sultan II. Abdülhamid, devletin ekonomik gücünü tebaasına hizmet için seferber ettiğini göstermiştir. Borçların affedilmesi, sadece mali bir düzenleme olarak değil, aynı zamanda padişahın şefkatli yönetiminin bir simgesi olarak toplum nezdinde derin bir etki yaratılmaya çalışılmıştır. Affin kapsamına giren borçlar arasında, borçlu bireylerin alacaklılarına olan borçlarının karşılıklı hesaplanarak mahsup edilmesi de dikkate alınmış, geri kalan borçlar tamamen silinmiştir. Bu, padişahın sadece merkezi otoriteyi değil, aynı zamanda toplum içindeki bireyler arası ilişkileri de düzenlemeye yönelik bir rol üstlendiğini açık bir göstergesi olduğunu söylemek mümkündür. İstanbul (Dersaadet) gibi büyük şehirlerde, yalnızca mesken ve arsa olarak kayıtlı mahallelerde birikmiş vergilerin affedilmesi, devletin başkentteki toplumsal dengeyi koruma çabasını ortaya koymuştur. Bu af, özellikle yoksul kesimlerin yaşam kalitesini artırmayı hedeflerken, padişahın adalet ve merhamet anlayışının bir yansıması olarak algılanmıştır. Meclis-i Mahsus'un onayıyla yürürlüğe giren bu karar, padişahın iradesinin toplum üzerindeki doğrudan etkisini göstermesi açısından önemlidir⁴³.

Sultan II. Abdülhamid'in 25. yılı vesilesiyle gerçekleştirdiği bir diğer önemli ihsan ise, Osmanlı memleketinin genelindeki hapisanelerde cezalarının üçte ikisini tamamlamış mahkûmların affedilmesidir⁴⁴. Bu uygulama, padişahın adalet ve merhamet anlayışını sosyal hayata yansıtmaya çabasının bir uzantısı olarak değerlendirilmiştir. Diyarbakır hapisanesinde bu affa tabi tutulan on üç mahkûm, padişahın doğrudan inisiyatifıyla serbest bırakılmıştır. Bu tür düzenlemeler, Sultan'ın otoritesini taşradaki halkla daha sıkı bağlar kurarak pekiştirme stratejisinin bir parçasıdır⁴⁵. Diyarbakır gibi vilayetlerdeki bu tür uygulamalar, yerel düzeyde hem sosyal barışı sağlamak hem de devletin otoritesini görünür kılmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda, Sultan II. Abdülhamid'in iktidarı hem merkezi hem de yerel düzeyde, topluma karşı gösterilen cömertlik ve koruyuculuk üzerinden inşa edilmeye çalışılmıştır. Hem İstanbul hem de taşradaki vilayetlerde bu tür geniş kapsamlı af ve ihsan hareketleri, Sultan'ın iktidar-toplum ilişkisini sağlam temeller üzerine oturtma çabasının bir parçası olarak görmek mümkündür.

Padişahın 25. yılı, salt bir iktidar göstergesi olmanın ötesinde, devletin tebaasına yönelik adalet, merhamet ve himaye politikalarını pekiştirdiği bir dönem olarak da değerlendirilebilir. Bu tür ihsanlar, devlet yönetiminin halkla kurduğu ilişkiyi pekiştirmenin yanı sıra, devletin sosyal refah anlayışının bir yansımasıdır. Özellikle memurlar, askerler, jandarma ve polis teşkilatına yönelik ödemeler, devletin hem kamu görevlilerini motive etmeyi hem de halkın genel refahını artırmayı hedefleyen politikalar. Bu bağlamda, Atina'daki Asakir-i Şahane, jandarma ve polis efradına birer maaş ikramiye verilmesi amacıyla Hazine-i Celile'den 10 bin liranın tahsis edilmesi talep edilmiştir⁴⁶. Bu ödeme, padişahın yönetimi altında görev yapan kamu görevlilerinin bağlılık ve sadakatlerini pekiştirmek adına önemli bir adım olarak öne çıkmaktadır. Benzer bir talep, Hicaz vilayetinden de gelmiş ve burada görev yapan zabıtlar ile memurlara birer maaş ikramiye verilmesi için yine hazineye 10 bin lira istenmiştir⁴⁷. Aynı şekilde İşkodra Valisi Hüseyin Kazım vilayetteki muallimlere birer maaş ikramiye verilmesi için 30 bin kuruş gönderilmesi talebinde bulunmuştur⁴⁸. Nitekim bu istekler kabul edilmiş ve istenen meblağ gönderilmiştir⁴⁹. Diyarbakır Vilayetinde de benzer bir uygulama gerçekleştirilmiş ve Sultan II. Abdülhamid'in 25. cülûs yılı şerefine, vilayetteki askerler ve me-

43 Osmanlı Arşivi, (BOA), İrade Maliye [İ.ML.], No.39, Gömlek No.76; Servet Gazetesi, 5 Cemaziyelevvel, 1318, (31 Ağustos 1900), 2.

44 Osmanlı Arşivi, (BOA), Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH.MKT.], No.2440, Gömlek No.23.

45 Diyarbakır Vilayet Gazetesi, 9 Cemaziyelevvel 1318, (4 Eylül 1900), 3.

46 BOA, BEO, No.1532, Gömlek No.114857.

47 BOA, BEO, No.1536, Gömlek No.115189.

48 Osmanlı Arşivi, (BOA), Maarif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF.MKT.], No.522, Gömlek No.32.

49 Osmanlı Arşivi, (BOA), No.1535, Gömlek No.115087.

murlara birer maaş ikramiye verilmesi kararlaştırılmıştır. Vilayet yetkilileri, padişahın bu ihsanının eksiksiz şekilde yerine getirilmesi için gerekli hazırlıkları yapmış ve ödemelerin sorunsuz şekilde gerçekleşmesini sağlamıştır⁵⁰. Bu ödemeler, padişahın cömertliğini ve tebaasına olan şefkatini gösteren birer hayrat niteliği taşımakta olup padişahın toplumsal yapıyı güçlendirme politikalarının ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilebilir.

Fotoğraf: 2 Diyarbakır'da Bulunan Bir Tabur Asker-i Şahaneye Verilen Yemek Ziyafeti⁵¹

Sultan II. Abdülhamid'in 25. tahta çıkışı şerefine gerçekleştirilen toplumsal ihsanların en belirgin örneklerinden biri, devletin neredeyse bütün vilayetlerinde fakir ailelere yönelik yardımların ve toplu yemek organizasyonlarının düzenlenmesidir⁵². Her ne kadar bu tür yardımlar, Osmanlı Devlet'inde geleneksel bir uygulama olsa da, cülûs gibi özel günlerde toplumsal bağları güçlendirme amacıyla daha kapsamlı ve yaygın bir şekilde organize edilmiştir. Bu çerçevede, Diyarbakır Vilayetinde de kapsamlı bir dizi etkinlik düzenlenmiş, valinin himayesinde kumandan paşa hazretleri, ordunun ileri gelenleri, memurlar, alimler, memleket eşrafı ve askerler için büyük ziyafetler verilmiştir. Bu tür etkinliklerde, padişah adına hayır dualar edilmiş, devletin otoritesini temsil eden sembollerle birlik ve beraberlik mesajları verilmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in toplumsal yapıyı güçlendirme çabasının bir parçası olan bu etkinlikler, devletin halkla bütünleşmesini sağlayan önemli unsurlardan biri olarak öne çıkmıştır. Diyarbakır'daki etkinlikler sadece eşraf ve memurlar için değil, aynı zamanda halkın en alt kesimlerine yönelik de geniş bir sosyal yardımı içermiştir. Hapishanede tutuklu bulunan mahkûmlar ve şehirdeki fakir kimseler için özel yemek organizasyonları düzenlenmiş; pilav, et, zerde, patlıcan yemekleri ve karpuz gibi yiyecekler ikram edilmiştir. Ayrıca, askeri erkâna ve hapishanedeki tutuklulara özel olarak hazırlanan yemekler de dağıtılmıştır. Bu yemekler, yaklaşık üç dört bin kişiye ulaşmış olup padişahın cömertliğinin ve tebaasına olan merhametinin en somut göstergelerinden biri olarak halk arasında büyük takdir toplamıştır⁵³.

Fotoğraf: 3 Diyarbakır'da Cezaevi Mahkumlarına Verilen Yemek⁵⁴

50 Diyarbekir Vilayet Gazetesi, 9 Cemaziyelevvel 1318, (4 Eylül 1900), 3.

51 Diyarbekir'da askeri tabura verilen yemek ziyafeti, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. 779-73-0104. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-73---0104.jpg>

52 İkdâm Gazetesi, 11 Cemaziyelevvel 1318, (6 Eylül 1900), 1.

53 Diyarbekir Vilayet Gazetesi, 9 Cemaziyelevvel 1318, (4 Eylül 1900), 1.

54 Diyarbekir'de askeri tabura verilen yemek ziyafeti, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. 779-73-0143. <http://nek.istanbul.edu>

Sultan II. Abdülhamid, özellikle toplumun fakir ve yardıma muhtaç kesimlerine yönelik koruyucu ve destekleyici politikalarıyla da tanınmaktadır. Bu yönüyle, “*velinimet bi-minnet*” unvanı kullanılmıştır. Bu unvan halk arasında onun hayırseverliğini ve merhametini sembolize etmiştir. Ancak en dikkat çeken uygulamalardan biri, kitlesel sünnet törenlerinin kurumsallaşması ve modern sağlık standartlarına uygun şekilde gerçekleştirilmesidir⁵⁵. Daha önceki dönemlerde, sünnet törenleri genellikle yalnızca padişahın çocukları ve saray mensupları için düzenlenen özel etkinlikler olarak biliniyordu. Ancak Sultan II. Abdülhamid döneminde, bu gelenek genişletilerek halkın fakir kesimlerine de ulaşmış, sünnet törenleri devlet eliyle kitlesel ve daha sistemli hale getirilmiştir. Bu dönemde, sünnet işlemleri modern hastanelerde, eğitilmiş uzmanların gözetiminde ve dönemin hijyen kurallarına titizlikle uyularak gerçekleştirilmiştir. “*Fennî sünnet*” olarak adlandırılan bu yöntem, hem tıbbi açıdan daha güvenli hem de çocuklar ve aileleri için daha rahatlatıcı bir deneyim sunmuştur. Sultan II. Abdülhamid’in başlattığı bu uygulama, sünnet gibi geleneksel bir ritüelin, modern sağlık ve hijyen standartlarıyla buluştuğu yeni bir dönemin işaretidir⁵⁶. Sultan II. Abdülhamid’in 25. sene-i devriyesinde birçok vilayette toplu sünnet törenleri tertip edilmiştir. Mesela Edirne valiliğinden gönderilen yazıda Edirne’de 650 çocuğun toplu sünnet edileceği belirtilmiştir⁵⁷. Diyarbakır Valisi Halid Bey, II. Abdülhamid’in 25. sene-i devriyesi hürmetine Sanayi Mektebi çocukları ile fukara ve yetim çocuklarının sünnetlerini yaptırıp her birine elbise, akçe ve şekerlemeler vermişlerdir⁵⁸.

Sultan II. Abdülhamid, tahta geçtiği ilk günden itibaren yalnızca payitahtta değil, memleketin dört bir yanında sosyal müesseselerin inşasına büyük önem vermiştir. Onun döneminde sosyal devlet anlayışının bir yansıması olarak köprüler, camiler, mektepler, dergâhlar ve diğer pek çok eser vücuda getirilmiştir. İlk yirmi beş yıllık saltanat süresi içinde inşa edilen bu tür eserlerin toplam maliyeti 129.780.76 kuruş olarak hesaplanmıştır. Bu eserler arasında Darülaceze, Hamidiye Etfal Hastanesi ve Hicaz telgraf hattı gibi çok önemli projeler de bulunmaktadır⁵⁹. Özellikle Darülaceze, Sultan II. Abdülhamid’in sosyal devlet politikasının en önemli sembollerinden biridir. Bu kurum, din ve mezhep fark etmeksizin bakıma muhtaç kişilere yatacak yer, sıcak yemek, tıbbi bakım ve sanat öğrenme imkânı sunan bir merkez olarak hizmet vermiştir. Bu yapı, sadece fiziksel bir yardım merkezi olmanın ötesinde, Osmanlı toplumunun farklı kesimlerini bir araya getiren, toplumsal dayanışmayı pekiştiren bir sembol olmuştur. Aynı dönemde inşa edilen Hamidiye Etfal Hastanesi ise, dönemin Avrupa’sında bile benzerine az rastlanır modern bir hastane olarak dikkat çekmiştir. Bu hastane, özellikle çocuk sağlığı konusunda ileri düzeyde tıbbi hizmetler sunarak Osmanlı Devleti’nde sağlık alanındaki modernleşme çabalarının en somut örneklerinden biri olmuştur⁶⁰. Hicaz Demir Yolu da bu dönemde gerçekleştirilen büyük projeler arasında yer almaktadır. Hicaz bölgesini İstanbul’a bağlayarak hem ekonomik hem de dinî açıdan büyük bir öneme sahip olan bu proje, Sultan II. Abdülhamid’in Osmanlı topraklarını birleştirme ve halkın hizmetine sunma çabasının bir göstergesidir. Bu demir yolu hattı, aynı zamanda İslam dünyasının kutsal topraklarına ulaşımı kolaylaştırarak padişahın hem Osmanlı hem de geniş İslam coğrafyasındaki otoritesini pekiştirmiştir⁶¹. Sultan II. Abdülhamid’in saltanatı boyunca memleketin hemen hemen her köşesinde yeni inşa edilen, yeniden ihya edilen veya restore edilen dini ve hayır kurumları ile sosyal yapılar, onun yönetim anlayışının temel taşlarını oluşturmaktadır. Bu hayrat ve meberratlar, bir yandan monarşik düzenin güçlü bir sembolü olarak padişahın gücünü ve koruyucu kimliğini yansıtırken, diğer yandan halkın gözünde padişaha yönelik bir yakınlık ve samimiyet duygusunu pekiştirme amacı taşımıştır. Sultan II. Abdülhamid, bu yapılarla hem devleti merkeze alan bir yönetim anlayışını sürdürmüş hem de halkın ihtiyaçlarını karşılayarak tebaasının sevgisini kazanmaya çalışmıştır⁶².

Sultan II. Abdülhamid’in cülûsları, Osmanlı Devleti’nde sadece sembolik birer yıldönümü olarak kalmamış, aynı zamanda çok sayıda yapının inşa edildiği ve hayratların vücuda getirildiği dönemler olarak bilinmiştir. Özellikle 25. cülûs yılı, memleketin dört bir yanında sosyal, dinî ve altyapısal birçok projenin hayata geçirildiği ve bu projelerin Sultan II. Abdülhamid’in yönetim vizyonunu yansıttığı bir dönem olmuştur. Bu kapsamda, Hicaz-Bağdat yolu üzerinde namazgâh inşa edilmesi, yolculuk sırasında namaz kılmak isteyenlere kolaylık sağlamak amacıyla yapılan önemli projeler arasında yer almıştır⁶³. Ayrıca Balıkesir’de bir cami ve medrese, Bandırma’da 25 mağaza ve dükkân inşa edilmiştir⁶⁴. Bu yapılar, padişahın tebaasına yönelik hizmet anlayışının birer göstergesi olarak değerlendiril-

tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-27---0143.jpg

55 François Georgeon, Sultan Abdülhamid, çev. Ali Berktaş, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 485.

56 Nadir Özbek, Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 140.

57 BOA. DH.MKT, No.2406, Gömlek No.55.

58 Diyarbekir Vilayet Gazetesi, 9 Cemaziyelevvel 1318, (4 Eylül 1900), 1.

59 Tercüman-ı Hakikat Gazetesi, 6 Cemaziyelevvel 1318, (1 Eylül 1900), 1.

60 Servet-i Fünun Gazetesi, 6 Cemaziyelevvel 1318, (1 Eylül 1900), 404.

61 Tercüman-ı Hakikat Gazetesi, 6 Cemaziyelevvel 1318, (1 Eylül 1900), 1.

62 Özbek, Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914, 123

63 Malumat Gazetesi, 7 Cemaziyel Evvel 1318- 19 Eylül 1316, 1.

64 Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Esas Evrakı Sadrazam Kamil Paşa Evrakı [Y. EE.KP], No.13, Gömlek No.1210.

miştir. Sultan II. Abdülhamid'in 25. cülûs yılı münasebetiyle Siroz'da bir çeşme, namazgâh ve karakolhane inşa edilmesi planlanmış ve bu projeler hayata geçirilmiştir. Aynı şekilde Gureba Hastanesi'nde yaşlı kadınlara yönelik bir şube açılması ve fakir çocuklar için ev inşa edilmesi kararlaştırılmıştır⁶⁵. Tunus Kasabası'nın merkezi olan Şehirkışla'da, 300 yıl önce inşa edilen ve zamanla “*eda-yı selat edemeyecek*” harap duruma gelen bir cami, Sultan II. Abdülhamid'in 25. cülûs yılı şerefine yeniden tamir edilerek ibadete açılmıştır⁶⁶. Siroz'da, padişahın adına ithafen “*nam-ı name-i padişaha nisbetle*” harap bir mescidin tamir edilmesi ve bir çeşme yapılması da bu dönemde gerçekleştirilen diğer önemli projelerden biridir⁶⁷. Ayrıca başta İstanbul olmak üzere birçok bölgede şose yollar yapılmış, nakliyat ve ulaşım imkânlarının geliştirilmesi için köprüler inşa edilmiştir. Bu tür altyapı çalışmaları, memleketin ekonomik canlılığını artırmak ve bölgesel kalkınmayı desteklemek amacıyla hayata geçirilmiştir⁶⁸. Bunun yanı sıra, birçok şehirde bir mahalleye veya caddeye Sultan II. Abdülhamid'in adı verilmiş ve “*Hamidiye*” ismi kullanılarak padişahın hatırası ölümsüzleştirilmek istenmiştir⁶⁹. Bursa'da bir caddeye ve çeşmeye padişahın adının verilmesi, bu uygulamaların en bilinen örneklerinden biridir⁷⁰. Soma ile İstasyon arasında ve Bakırçay üzerinde dört gözlü demir köprüünün açılışı, padişahın 25. cülûs gününe denk getirilmiştir⁷¹. Ayrıca Kuşadası'ndaki Girit muhacirleri için dükkânların genişletilmesi ve İzmir'de demir imalathanesinin yeniden tesis edilmesi gibi projeler de bu dönemde hayata geçirilmiştir. Birçok vilayet ve kasabada tren yollarının tamiri, şose yollarının yapımı ve kaldırımların yenilenmesi gibi altyapı projelerinin açılışları, Sultan II. Abdülhamid'in 25. sene-i devriyesinde gerçekleştirilmiştir. Bu projeler, hem şehirlerin modernleşmesine katkı sağlamış hem de padişahın tebaasına yönelik hizmetlerinin birer sembolü olarak dikkat çekmiştir. Sultan II. Abdülhamid, bu tür projelerle hem Osmanlı topraklarının fiziksel altyapısını güçlendirmiş hem de halk nezdinde kendisine duyulan bağlılığı artırmayı hedeflemiştir.⁷²

Maarif

Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin kalkınması ve modernleşmesi için birçok alanda kapsamlı reformlar gerçekleştirmiş, özellikle eğitim alanında önemli adımlar atmıştır. Padişah, Osmanlı'nın tüm tebaasına yönelik olarak “*Sunûf-ı Teb'â-i Osmaniye*” anlayışını benimsemiş ve bu çerçevede eğitimde fırsat eşitliği sağlamayı hedeflemiştir. Bu vizyon doğrultusunda, ilk olarak Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'yi kurmuş ve bu okul, devletin ihtiyaç duyduğu nitelikli bürokratların yetiştirilmesinde öncü bir rol oynamıştır. Sultan II. Abdülhamid, eğitimdeki reformlarıyla hukuk alanına da büyük önem vermiştir. Bu bağlamda, Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'yi yeniden düzenleyerek bir hukuk fakültesi haline getirmiştir. Bu okulda, Osmanlı toplumunun hukuki ihtiyaçlarını karşılayacak, iyi eğitim almış hukukçular yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Maarif ve hukuk alanlarında nitelikli insan kaynağı yetiştirilmesi, devletin yönetim kapasitesinin artırılmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Eğitimdeki reformlar, sadece bürokrasi ve hukuk alanıyla sınırlı kalmamış, teknik eğitimde de önemli adımlar atılmıştır. Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı'nın gelişen sanayi ve altyapı projeleri için ihtiyaç duyduğu mühendisleri yetiştirmek amacıyla Hendese-i Mülkiye Mektebi'ni açmıştır. Özellikle demiryolu inşası gibi büyük projelerde görev alacak mühendislerin bu okulda yetiştirilmesi, Osmanlı'nın teknik alanlardaki eksikliklerinin giderilmesi adına stratejik bir adım olmuştur. Demiryolları, o dönemde devletin hem ekonomik hem de askeri gücünü artıran en önemli yatırımlardan biri olarak görülmüş ve bu yatırımlar için yetişmiş mühendis kadrosu kritik öneme sahip olmuştur. Eğitim alanında yapılan bu reformlar, sadece yükseköğretim düzeyinde değil, ortaöğretim ve temel eğitim seviyelerinde de kendini göstermiştir. Sultan II. Abdülhamid döneminde idadiler düzenlenmiş, rüştiyeler ıslah edilmiş ve ülke genelinde darü'l-muallimler açılmıştır. Ayrıca, iptidaiye mektepleri tesis edilerek Osmanlı tebaasının her kesimine ulaşacak şekilde yaygın bir temel eğitim ağı kurulmuştur⁷³. Sultan II. Abdülhamid'in eğitim alanındaki bu reformları, sadece devletin modernleşmesine katkı sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Osmanlı toplumunu sosyal, ekonomik ve kültürel açılardan güçlendiren bir dönüşümü tetiklemiştir. Eğitimdeki bu reformlar, Osmanlı'nın modern bir devlet olma çabasının temel taşları arasında yer almış ve padişahın tebaasına yönelik kapsayıcı bir hizmet anlayışının yansıması olmuştur.

Sultan II. Abdülhamid'in 25. cülûs yılı, maarif alanındaki yenilikler ve reformlar açısından en dikkat çekici ge-

65 BOA, DH.MKT, No.2397, Gömlek No.146.

66 BOA, DH.MKT, No.2401, Gömlek No. 82.

67 BOA, DH.MKT, No.2397, Gömlek No..146.

68 Servet-i Fünun Gazetesi, 6 Cemaziyelevvel 1318, (1 Eylül 1900), 406.

69 BOA., DH.MKT., No.2396, Gömlek No.86.

70 BOA., DH.MKT., No.2396, Gömlek No.89.

71 Malumat Gazetesi, 10 Cemaziyelevvel 1318, (5 Eylül 1900), 1.

72 Malumat Gazetesi, 10 Cemaziyelevvel 1318, (5 Eylül 1900), 1.

73 Tercüman-ı Hakikat Gazetesi, 10 Cemaziyelevvel 1318, (5 Eylül 1900), 2.

lişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Padişahın bu yılda eğitim alanına yaptığı yatırımlar, memleketin dört bir yanında yeni okulların açılmasını sağlamış ve eğitim seferberliği neredeyse Osmanlı coğrafyasının en ücra köşelerine kadar ulaşmıştır. Bu dönemde yapılan okulların tümünü listelemek, makalenin kapsamını aşacağından yapılan bazı önemli eğitim yatırımları özetle şöyle sıralanabilir: Öncelikle, Mekteb-i İptidaiye'den başlayarak askeri, mülki ve diğer eğitim kurumları olmak üzere hemen her alanda yeni okullar tesis edilmiştir. İptidai okulları, Osmanlı Devleti'nin en ücra köşelerine kadar, hatta Havran çöllerinden Yemen dağlarına kadar her yerde açılmıştır. Bu yaygınlaşma, Sultan II. Abdülhamid'in eğitime verdiği önemin ve eğitim hizmetlerinin tebaa içinde eşit şekilde dağıtılmasına yönelik kararlılığının bir göstergesidir⁷⁴. Ayrıca, hemen hemen her kasabada Rüştîye mektepleri açılmış, vilayet ve liva merkezlerinde İdadi okulları kurulmuştur. Suriye Valisi Nazım Bey, padişahın 25. cülûs yılı şerefine başta Şam'da olmak üzere neredeyse her kazada birçok okulun inşa edildiğini rapor etmiştir. Mersin'de iptidai mektebine gelir sağlamak amacıyla deniz kenarında bir bina inşa edilmiştir. Ezine kasabasında bir rüştiye mektebi yapılmış, var olan rıhtım genişletilerek yenilenmiştir⁷⁵. Beyşehir'in Dudmene köyünde 400 öğrenci kapasiteli bir iptidai mektebi inşa edilmiştir. Aynı bölgede, 171 haneli muhacirlerin evleri arasında bir hamam ve daha önce yıkılmış olan bir caminin yeniden inşası gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bir rüştiye mektebi ile bir kütüphane yenilenmiş ve genişletilmiştir. Konya'nın kaza ve köylerinde ise çok sayıda yeni okul yapılmıştır⁷⁶. Denizli'de idadi ve rüştiye mekteplerinin tadilatı yapılmış ve bu okulların açılışı, padişahın cülûs günü olan tarihe denk getirilmiştir⁷⁷. Ankara'da da iptidaiye ve rüştiye mektepleri inşa edilerek eğitim alanındaki seferberlik genişletilmiştir⁷⁸.

Eğitimdeki bu yaygınlaşmanın yanı sıra, bazı vilayetlerde kütüphaneler inşa edilmiş ve açılışları Sultan II. Abdülhamid'in cülûs günüyle özdeşleştirilerek yapılmıştır. Bu kütüphanelere "*Hamidiye*" ismi verilmiştir⁷⁹. İzmir'deki Hamidiye Sanayi Mektebi'ne ait kütüphane, büyük bir özenle inşa edilmiş olup, padişaha duyulan saygı ve bağlılık, bu yapının mimarisine de yansıtılmıştır. Kütüphanenin pencere parmaklıkları gümüşten yapılmış, kapının üzerinde yer alan mermer levha gümüşten işlenmiş, padişahın adının bulunduğu bölüm ise pırlanta taşlarla süslenmiştir. Ayrıca kapıda altın harflerle "*Yaşasın Sultan Abdülhamid Han-ı Sani*" ibaresi işlenmiştir⁸⁰.

Osmanlı Devleti'nin pek çok vilayetinde olduğu gibi, Diyarbakır Vilayeti ve çevresindeki liva ve kazalarda da Sultan II. Abdülhamid'in 25. cülûs yılına özel olarak birçok okulun açılışı gerçekleştirilmiştir. Bu açılışlar, padişahın eğitime verdiği önemi ve Osmanlı toplumunun her kesimine modern eğitim imkânlarını ulaştırma çabasını yansıtan önemli adımlar olmuştur. Malatya'da, bu özel günün hatırasına düzenlenen resmi kutlamaların yanı sıra, Mekteb-i İdadi'nin açılışı gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, Mekteb-i Rüştîye-i Mülkiye'nin idadiye dönüştürülmesi ve bu dönüşümün padişahın 25. cülûs yılı şerefine açılması kararı, Maarif Nezareti'ne bildirilmiştir⁸¹. Diyarbakır Valisi Halid Bey, 313 (1897-1898) yıllarında Mardin'i ziyaret etmiş ve Mekteb-i Rüştîye-i Mülkiye öğrencilerinin oldukça dik bir yokuşta kiralanan bir evde eğitim görmekte olduklarını fark etmiştir. Bu gözlem, Vali Halid Bey'in ve yerel yöneticilerin, eğitim koşullarını iyileştirme konusunda harekete geçmesine vesile olmuştur. Ahali ve memurları teşvik ederek toplanan bağışlarla, Mardin'in uygun bir yerinde yeni ve büyük bir okul binasının inşa edilmesine karar verilmiştir. Halid Bey'in iki defa daha Mardin'e gelerek teşviklerini sürdürmesi, inşaat için gerekli malzemelerin temin edilmesini ve yedi-sekiz yüz lira kadar bağış toplanmasını sağlamıştır. Bu yardımlar sayesinde, Mekteb-i Rüştîye büyük bir titizlikle inşa edilmiş ve tamamlanmıştır⁸². Ancak, bu binanın geniş boyutları ve Mardin'de, diğer büyük merkezlerde olduğu gibi, bir idadi mektebine duyulan ihtiyaç göz önüne alındığında, bu rüştiyenin idadiye dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır. Bu dönüşüm, Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yıl dönümü şerefine yapılmış ve resmi açılış, padişahın cülûs-ı hümayunu münasebetiyle gerçekleştirilmiştir⁸³.

Osmanlı Devleti'nin en önemli ekonomik kaynağı olan ziraat, ülkenin ekonomik refahını doğrudan etkileyen temel sektörlerden biri olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle, tarımda sağlanacak ilerlemelerin ekonomik kalkınmaya büyük katkılar sağlayacağı açıktır. Sultan II. Abdülhamid, bu gerçeği göz önünde bulundurarak tarımın gelişmesi için çeşitli

74 Servet-i Fünun Gazetesi, 10 Cemaziyelevvel 1318, (5 Eylül 1900), 405.

75 İkdâm Gazetesi, 11 Cemaziyelevvel 1318, (6 Eylül 1900), 1.

76 Malumat Gazetesi, 10 Cemaziyelevvel 1318, (5 Eylül 1900), 2.

77 Malumat Gazetesi, 10 Cemaziyelevvel 1318, (5 Eylül 1900), 1.

78 Malumat Gazetesi, 10 Cemaziyelevvel 1318, (5 Eylül 1900), 2.

79 Osmanlı Arşivi, (BOA), Yıldız Perakende Evrakı Başkıtâbet Dairesi Maruzatı [Y.PRK.BŞK], No:65 Gömlek No:19; Osmanlı Arşivi, (BOA), İrade Dahiliye [İ.DH.], No:1386 Gömlek No:27)

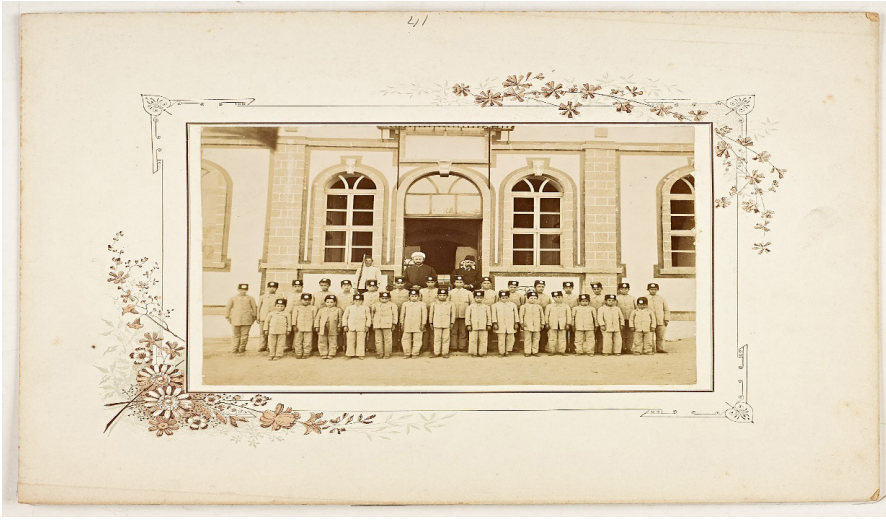
80 Servet Gazetesi, 20 Rebiülahir 1318, (16 Ağustos 1900), 1.

81 Servet Gazetesi, 11 Cemaziyelevvel 1318, (6 Eylül 1900), 1; İkdâm Gazetesi, 30 Rebiülahir 1318, (26 Ağustos 1900), 2.

82 Diyarbakır Vilayet Gazetesi, 9 Cemaziyelevvel 1318, (4 Eylül 1900), 3.

83 Servet Gazetesi, 15 Cemaziyelevvel 1318, (10 Eylül 1900), 1.

projeler hayata geçirmiştir. Özellikle belirli bölgelerde “numune tarlaları” kurdurarak çiftçilere modern tarım tekniklerini öğretmeyi ve onları yeni yöntemler konusunda teşvik etmeyi amaçlamıştır. Sultan, bu çerçevede bir ferman yayınlarak, halkın bu tarlalardan yararlanması için gerekli teşviklerin sağlanmasını istemiştir⁸⁴. Bu girişimlerin en önemlilerinden biri, İstanbul Halkalı’da kurulan Ziraat Mektebi olmuştur. Bu okul, modern tarım eğitiminin temelini atarak, çiftçilerin yeni teknikleri öğrenmelerini ve uygulamalarını sağlamıştır. Ayrıca, Bursa, Hüdavendigar ve Selanik vilayetlerinde de birer ziraat ameliyat mektebi açılmıştır. Bu okullar, pratik tarım eğitimi vererek, tarım sektörünün ihtiyaç duyduğu nitelikli iş gücünü yetiştirmiştir. Ziraatın ilerlemesi amacıyla Sultan II. Abdülhamid, Ankara, Sivas, Adana, Erzurum ve Halep vilayetlerinde numune tarlalar kurulmasını sağlamıştır. Bu tarlalar, hem tarımsal üretimde verimliliği artırmak hem de çiftçilere örnek teşkil etmek amacıyla tasarlanmıştır. Özellikle Ankara’da kurulan numune tarlasına, tiftik keçilerinin ıslahı için örnek bir ağıl da eklenmiştir. Bu projenin başarıya ulaşması ve hayvan ıslah çalışmalarının etkin bir şekilde yürütülmesi amacıyla, Mülkiye Baytar Mekteb-i ‘Alisi kurulmuş ve burada hayvan sağlığı ve ıslahı konusunda uzmanlar yetiştirilmiştir⁸⁵. Bu tarımsal yatırımların yanı sıra, Diyarbakır’da da gezinti mahalleri ve numune bahçeleri inşa edilmiştir. Bu bahçeler hem halkın tarım konusunda bilinçlenmesi hem de sosyal yaşamın canlandırılması amacıyla hayata geçirilmiştir. Diyarbakır’daki bu projeler, bölgenin tarımsal potansiyelini artırmaya yönelik olduğu kadar, şehrin estetik ve sosyal gelişimine de katkı sağlayan önemli girişimler arasında yer almıştır⁸⁶.

Fotoğraf: 4 Diyarbakır Sanayii Mektebi Muallim ve Öğrencileri⁸⁷

Sultan II. Abdülhamid’in eğitim alanındaki reformları arasında önemli bir yere sahip olan Sanayi Mektepleri, padişahın 25. cülûs yılı vesilesiyle birçok vilayette inşa edilmiştir. Bu okullar, mesleki eğitimi yaygınlaştırmak ve Osmanlı Devlet’inin sanayi altyapısını güçlendirmek amacıyla kurulmuştur. Sultan II. Abdülhamid, bu okulların inşasında halktan büyük destek görmüş, yerel yöneticiler ve halkın ileri gelenleri, bu projelere maddi katkıda bulunmuştur. Örneğin, Cezayir Bahr-ı Sefid Valisi Abidin Paşa, Ankara’da inşa ettirdiği ve değeri 2.500 lira olan köşkünü, 25. cülûs yılı şerefine bütün müstemlatıyla birlikte sanayi mektebi olarak bağışlamıştır. Bu tür bağışlar, padişahın tebaasıyla kurduğu yakın bağın ve toplumdaki dayanışma ruhunun bir yansıması olarak değerlendirilebilir⁸⁸.

Diyarbakır Vilayetinde Sanayi Mektebi’nin temelleri, 1868-1875 yıllarında ıslahane olarak hizmet vermesiyle atılmıştır. Bu dönemde, vilayet memurları, maaşlarının bir kısmını ıslahaneye destek sağlamak amacıyla gönüllü olarak bağışlamışlardır. Islahane için Hasan Paşa Konağı elverişli bir mekan olarak seçilmiş ve burada dilencilik yapan altmış kadar Müslüman ve Hristiyan çocuk eğitime alınmıştır. Bu çocuklara, hayırseverlerin yardımlarıyla günlük olarak giysi ve iki kat elbise verilmiş, ayrıca her gün sıbyan dersleri okutulmuştur. Çocuklara mesleki eğitim verecek kunduracı, terzi, şalıcı, abacı gibi ustalar ve kalfalar atanmış, bu sayede çocuklar meslek öğrenmeye başlamışlardır. Kısa süre içinde, bu çocuklar vilayetteki asker zabitanı için elbise ve kundura dikmeye, ayrıca İran şalına benzer dokuma ürünleri üretmeye başlamışlardır. Ancak, ıslahhanenin kiralık bir yerde bulunması uygun görülmemiş ve bu sebeple Hasan Paşa Hanı’ndan vazgeçilerek, Sur dışında inşa edilmekte olan yeni hükümet konağının bitişiğinde

84 Tercüman-ı Hakikat Gazetesi, 6 Cemaziyelevvel 1318, (1 Eylül 1900), 2.

85 Ceride-i Baytariye ve Ziraiye, 6 Cemaziyelevvel 1318, (1 Eylül 1900), 18.

86 Diyarbakır Vilayet Gazetesi, 9 Cemaziyelevvel 1318, (4 Eylül 1900), 3.

87 Diyarbakır Hamidiye Sanayii Mektebi öğrencileri, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. 779-73-0040. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-73---0041.jpg>

88 Servet Gazetesi, 5 Cemaziyelevvel 1318, (31 Ağustos 1900), 1.

bulunan bir beylik bina tamir edilerek ıslahhaneye tahsis edilmiştir. İlerleyen süreçte, ıslahhanenin genişletilmesi planlanmış ve bu amaçla hayırseverlerin bağışladığı altı dükkânın kira gelirleri ıslahhaneye aktarılmıştır. Ayrıca, ekili tarlaların kira gelirleri ve diğer mülklerin gelirlerinin de ıslahhaneye tahsis edilmesi için çalışmalar yapılmıştır⁸⁹.

Fotoğraf: 5 Diyarbekir Hamidiye Sanayii Mektebi Marangoz Yapan Muallim ve Talebeler⁹⁰

Fotoğraf: 6 Sanayii Mektebinde Çarşaf ve Kumaş Tezgâhı

XIX. yüzyılın son çeyreğinde, sekteye uğrayan ve kapatılmak zorunda kalan bu mektebin yeniden açılması için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Sonuçta, Vali Halid Bey, hem ihtiyaç duyulan zanaatkarları yetiştirmek hem de sanat ve ticaretin gelişimini desteklemek amacıyla kapsamlı bir Sanayi Mektebi açmayı başarmıştır. Bu okul, yetim ve kimsesiz çocukların ücretsiz olarak eğitim alabileceği, çeşitli mesleklerin öğretileceği ve fabrikalar için kalifiye elemanların yetiştirileceği bir merkez olarak tasarlanmıştır. Mektep, vilayet memurlarının ve halkın ileri gelenlerinin katkılarıyla 1185 metrekare büyüklüğünde ve üç katlı olarak inşa edilmiştir⁹¹. Bu mektebin açılışı, Sultan II. Abdülhamid'in adına, "Hamidiye Sanayi Mektebi" olarak, padişahın 25. cülûs yılı şerefine gerçekleştirilmiştir. Sanayi Mektebi'nin açılışını Sultan II. Abdülhamid'in 25. cülûs yıl dönümüne denk getirmek amacıyla çalışmalar bir yıl öncesinde, Muharrem 1317'de başlatılmıştır⁹². Bu önemli proje, padişahın 25. tahta çıkış yılına özel olarak gerçekleştirilecek büyük kutlamaların bir parçası olarak planlanmıştır. Vali Halid Bey, okulun inşaatını zamanında tamamlayabilmek için büyük bir gayret göstermiş ve yerel idarecilerle iş birliği yaparak süreci titizlikle yönetmiştir. Nihayetinde, hedeflenen günde okulun inşası tamamlanmış ve görkemli bir açılış töreni düzenlenmiştir⁹³.

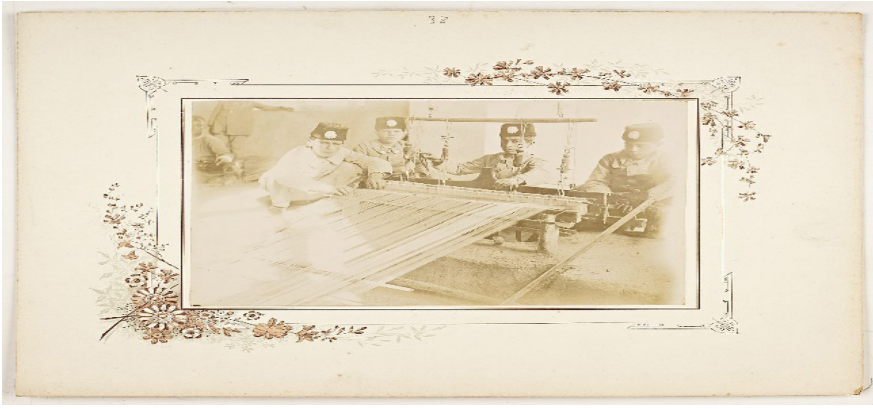
89 Diyarbekir Vilayet Gazetesi, 22 Temmuz 1285, (3 Ağustos 1869), 3-4.

90 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. 779-73-0037. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-73---0037.jpg>

91 Hatip Yıldız, "Osmanlı Yenileşme Dönemi'nde Diyarbakır'da Sivil Mesleki Teknik Eğitim", e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, VII, (Nisan 2012), 195.

92 Servet Gazetesi, 12 Cemaziyevvel, 1318, (7 Eylül 1900), 2

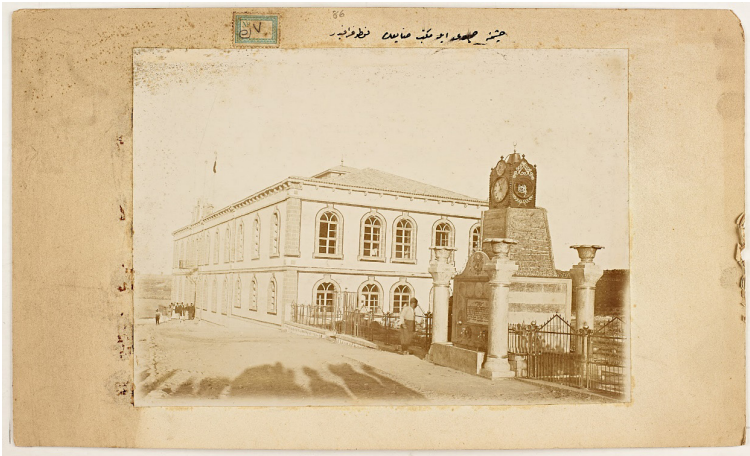
93 BOA, DH.MKT, No: 2412 Gömlek No:13.

Fotoğraf: 7 Diyarbakır Sanayi Mektebi Dokuma Yapan Öğrenciler⁹⁴

Padişahın adının verilmesiyle kıymeti iki kat artan Sanayi Mektebi hakkında vilâyet İstinâf Mahkemesi Başkâtibi Tevfik Bey'in mektep kapısı üstünde bir mermer levhaya kazınmış olan târîh-i zîbâdır

Şâh-ı mülk-ârâ-yı devrân hazret-i Abdülhamid
Lütf ü adliyle cihâna verdi çok ra'nâ binâ
Sâye-i şahânesinde oldu âlem müstefid
Gözlere vermekte fer her yerde bin gurâbına
Mühr-i zâti haşre dek revnak-tırâz-ı taht olup
Eylesün her gün nice âsâr-ı hayr-ârâ binâ
Mîr Hâlid lütf ü şehinşâh ile vâli iken
Yapdı sanatçün mutantan mekteb-i vâlâ binâ
Kadr-i târîhim bilür gevher-şinâsân hüner
Kıldı Halid Bey bakın sanatına bâlâ binâ⁹⁵

Fotoğraf: 8 Diyarbakır Çeşme-i Hamidi ile Mekteb-i Sanayii⁹⁶

Bu açılış, sadece bir eğitim kurumunun faaliyete geçmesi olarak değil, padişaha olan bağlılığı ve saygıyı ifade eden sembolik bir olay olarak da büyük önem taşımıştır. Sanayi Mektebi'nin Sultan II. Abdülhamid'in 25. cülûs yıl dönümünde açılması, padişahın halk üzerindeki etkisini pekiştiren ve onun kalkınma vizyonunu yansıtan bir etkinlik olmuştur. Açılış törenine vilayetin ileri gelenleri, memurlar, esnaf ve halkın geniş katılımı sağlanmış; padişaha duyulan minnet ve bağlılık çeşitli gösterilerle ifade edilmiştir. Bu tören, Osmanlı yönetiminde eğitim ve sanayinin gelişimine verilen önemi yansıtırken, padişahın toplumsal birliği ve dayanışmayı nasıl pekiştirdiğini de gözler önüne sermektedir. Vali Halid Bey, Sanayi Mektebi'nin inşasıyla birlikte, mektebin yakınında bir namazgâh da yaptırmış ve bu namazgâhın açılışını Sanayi Mektebi ile aynı günde gerçekleştirmiştir⁹⁷. Bu tür projelerde hem modern eğitim kurumlarının hem

94 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. 779-73-0038. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-73---0038.jpg>

95 Diyarbekir Vilayet Gazetesi, 9 Cemaziyelevvel 1318, (4 Eylül 1900), 3

96 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. 779-73-0086. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-73---0086.jpg>

97 Diyarbekir Vilayet Salnamesi, H.1319, 37.

de İslam'ın sembolik yapılarının bir arada inşa edilmesi, Sultan II. Abdülhamid döneminin karakteristik bir özelliğidir. Bir tarafta modern batı tarzı okullar ve sanayi mektepleri inşa edilirken, diğer tarafta cami, namazgâh ve medrese gibi İslam'ın sembolleri olan yapılar ya yeniden ihya edilmekte ya da yenileri inşa edilmektedir. Bu yaklaşım, Sultan II. Abdülhamid'in moderniteyi ve İslam'ın değerlerini bir arada yaşatma ve bu iki unsuru birbiriyle uyumlu hale getirme vizyonunu yansıtmaktadır⁹⁸. Bu yaklaşım, Osmanlı toplumunun farklı kesimlerini bir araya getirerek, hem geleneksel dini değerleri muhafaza etmeyi hem de modern eğitimin gereklerini yerine getirmeyi amaçlamaktadır. Sanayi Mektebi ve namazgâhın aynı komplekste yer alması, eğitim ve dini yaşamın birbirini tamamlayıcı unsurlar olarak görüldüğünü ve bu bütünleşmenin toplumsal yapıyı güçlendirme amacı taşıdığını göstermektedir.

Saat Kuleleri ve Çeşmeler

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin sosyal ve mimari hayatına giren saat kuleleri, zamanla devletin önemli simgelerinden biri haline gelmiştir. Batıdan doğuya yayılan bu yapıların Anadolu'ya ve Osmanlı coğrafyasının diğer bölgelerine yayılması, Sultan II. Abdülhamid döneminde ivme kazanmıştır. Bu dönemde saat kuleleri, yalnızca işlevsel birer zaman gösterme aracı olmanın ötesinde, Osmanlı modernleşmesinin sembol yapıları olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Özellikle Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yılı vesilesiyle saat kulelerinin inşası zirveye ulaşmış ve neredeyse memleketin her vilayetinde yeni saat kuleleri inşa edilmiştir⁹⁹. Bu yapılar hem merkezi otoritenin simgesi hem de yerel yönetimlerin modernleşme çabalarının bir parçası olarak önemli bir rol oynamıştır.

Saat kuleleri, Osmanlı modernleşme sürecinin bir parçası olarak, padişahın halka hizmet sunma anlayışını yansıtmaktadır. Bu kulelerin inşası, zamanın düzenli takibi ve kamu yaşamının disiplin altına alınması gibi pratik işlevler sunarken, aynı zamanda padişahın otoritesini halka yansıtan sembolik yapılar olarak da öne çıkmıştır. Sultan II. Abdülhamid, bu tür yapıların yaygınlaştırılmasını teşvik etmiş ve özellikle 25. cülûs yılı vesilesiyle saat kulelerinin yanında birçok çeşmenin de inşa edilmesini emretmiştir. Çeşmeler, Osmanlı dünyasında hayır işlerinin ve vakıf kültürünün en önemli simgelerinden biri olarak kabul edilmiş ve Sultan II. Abdülhamid'in bu geleneği sürdürmesi, halkın padişaha olan bağlılığını güçlendiren bir adım olarak değerlendirilmiştir¹⁰⁰. Bu bağlamda Kudüs'te patrikhane ve kilise reislerinin girişimiyle iki çeşmenin inşa edilmesi kararlaştırılmıştır¹⁰¹. Kudüs'ün en işlek caddesinde yer alan bu çeşmeler, hem Osmanlı toplumunun çok kültürlü yapısını hem de padişahın farklı dini toplulukları birleştirici rolünü simgelemektedir. Ayrıca, Gazze kasabasında da bir çeşmenin inşa edilmesi ve Sultan II. Abdülhamid'in 25. cülûs yılı şerefine açılması planlanmıştır¹⁰². Bu tür yapıların inşası, hem Osmanlı coğrafyasında kamusal hizmetlerin yaygınlaştırılması hem de padişahın adını yaşatma amacı taşımaktadır.

İzmir'de inşa edilen saat kulesi de bu dönemin önemli eserlerinden biridir. İzmir saat kulesi, estetik açıdan özenle tasarlanmış ve aynı zamanda bir çeşmeyle bütünleştirilmiştir. Kulenin inşaat masrafları için komisyon-ı mahsusa tarafından 820 lira ayrılmış¹⁰³ ve kulenin tasarımı, Sultan II. Abdülhamid'in onayına sunulan bir maket üzerinden gerçekleştirilmiştir¹⁰⁴. İzmir saat kulesi zamanla şehrin simgesi haline gelmiş ve Osmanlı modernleşmesinin yerel düzeydeki örneklerinden biri olmuştur. Saat kuleleri ve çeşmelerin inşası, Osmanlı modernleşme sürecinde iki önemli unsuru bir araya getirmiştir: Batı'dan esinlenen modern mimari ile İslam'ın hayır ve vakıf kültürünün bir sentezi. İnşa edilen bu eserlerin pek çoğuna Sultan II. Abdülhamid'in unvanı olan "*namı meali ittisam veli nimet bi-minnet azamiye nisbetle*" "*Hamidiye*" adı verilmiştir¹⁰⁵. Bu isimlendirme hem padişahın hayırseverliğini yüceltmek hem de onun adını gelecek nesillere aktarmak amacı taşımaktadır. Bu tür eserler, halkın günlük yaşamında merkezi bir rol oynamış ve padişahın otoritesini toplumsal yaşamın her alanında görünür kılmak için önemli araçlar olmuştur.

Osmanlı coğrafyasının çeşitli noktalarında bu dönemde birçok saat kulesi inşa edilmiştir. Örneğin, Siroz kasabasında bir saat kulesi¹⁰⁶, Yafta'da belediye bahçesinde 18 metre yüksekliğinde bir saat kulesi¹⁰⁷, Hüdavendigar vilaye-

98 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, 482

99 Hakkı Acun, *Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2018), 7

100 *Malumat Gazetesi*, 24 Rabiulahir 1318, (21 Ağustos 1900), 1

101 *Malumat Gazetesi*, 24 Rabiulahir 1318, (21 Ağustos 1900), 2

102 BOA, *DH.MKT.*, No.2398, Gömlek No.45.

103 *Servet Gazetesi*, 26 Rebiülahir 1318, (23 Ağustos 1900), 1.

104 *Servet Gazetesi*, 11 Rebiülahir 1318, (7 Ağustos 1900), 1.

105 *İkdam Gazetesi*, 28 Rebiülahir 1318, (24 Ağustos 1900), 2.

106 *İkdam Gazetesi*, 28 Rebiülahir 1318, (24 Ağustos 1900), 2.

107 BOA, *DH.MKT.*, No.468, Gömlek No.38.

tinde 25 metre uzunluğunda bir saat kulesi, Eskişehir’de ise bir çeşme yapılmıştır¹⁰⁸. Suriye Valisi Nazım Bey, padişahın 25. cülûs yılı vesilesiyle Şam başta olmak üzere vilayetin birçok noktasında saat kuleleri, çeşmeler ve hastaneler inşa edildiğini rapor etmiştir. Halep’te de bir saat kulesi ve çeşme inşa edilmiştir. Adana’da ise 9 metre yüksekliğinde bir saat kulesi yapılmıştır¹⁰⁹. Kumkapı’da mahalle sakinlerinin katkılarıyla inşa edilen 75 santimetre uzunluğunda, 2.5 metre genişliğinde bir sütun üzerine saat kulesi yapılmıştır¹¹⁰. Yanya’da şehrin en güzel yerine 11 metre yüksekliğinde ve altı çeşmesi bulunan bir saat kulesi inşa edilmiştir¹¹¹. Bu yapılar, yerel halkın katkılarıyla inşa edilmiş ve halkın padişaha olan bağlılığını sembolize eden yapılar olarak öne çıkmıştır. Şam’da hükümet konağının önünde saat kulesi¹¹², Kastamonu’da askeriye fırkası kapısı üzerine oyma taştan yapılmış bir saat kulesi¹¹³, Balıkesir’de Sultan II. Abdülhamid’in 25. Cülûs hatırasına 25 metre yüksekliğinde yontma taştan yapılmış bir saat kulesi inşa edilmiştir¹¹⁴. İzmit’te 93 bin kuruş masrafla büyük bir saat kulesi¹¹⁵ ve Tokatta hükümet konağı önünde belediye ve ahali tarafından bin liradan daha fazla meblağ ile yaptırılan yirmi yedi metre yüksekliğinde yontma taştan saat kulesi yapılmıştır¹¹⁶. Beyrut’ta çarşının en güzel yerine, telgrafhanenin önüne bir çeşme yapılmıştır¹¹⁷. Dönemin gazete ve belgelerinde bu tür yapıların planları ve fotoğrafları ayrıntılı bir şekilde yer almıştır.

Fotoğraf: 9 Diyarbakır’da İnşa Edilen Saatli Çeşme¹¹⁸

Osmanlı Devlet’inin modernleşme sürecinde sembolik ve mimari bir önem kazanan saat kuleleri, Sultan II. Abdülhamid döneminde Anadolu’da yaygınlaşmış, özellikle 25. cülûs yıl dönümünde birçok vilayette inşa edilmiştir. Bu bağlamda, Diyarbakır’da da diğer vilayetlerde olduğu gibi, dikkat çekici bir saat kulesi inşa edilmiştir. Diyarbakır Valisi Halid Bey, görev süresi boyunca vakıf ve hayrat eserlerinin imar ve ihyası konusunda gösterdiği gayretle öne çıkmıştır. Halid Bey, bu tür yapıların finansmanında hem vakıf gelirlerinden hem de vilayet bütçesinden sağlanan nakdi yardımlardan yararlanmış ve bu eserleri “*cümlesini saye-i umrân-vâye-i hazret-i padişahîde*” Sultan II. Abdülhamid’in himayesinde yenileyerek halka kazandırmıştır. Bu bağlamda, otuz yılı aşkın süredir harap halde olan ve mecrası bozulduğu için suyu kuruyan Sur dışında, Dağkapı önünde yer alan İbrahim Bey Mescidi Vakfı’na ait çeşme, padişahın 25. cülûs

108 Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Esas Evrakı Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı [Y. EE.KP], No.13, Gömlek No.1210.

109 Servet Gazetesi, 11 Cemaziyelevvel 1318, (6 Eylül 1900), 1.

110 Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Evrakı Sıhhiye Nezareti Maruzatı [Y.PRK.ŞH.], No.11, Gömlek No.36.

111 BOA. DH.MKT. No.2398, Gömlek No.45.

112 Servet Gazetesi, 26 Rebiülahir 1318, (22 Ağustos 1900), 1.

113 Servet Gazetesi, 26 Rebiülahir 1318, (22 Ağustos 1900), 1.

114 Servet Gazetesi, 7 Cemaziyelevvel 1318, (2 Eylül 1900), 4.

115 Servet Gazetesi, 9 Cemaziyelevvel 1318, (4 Eylül 1900), 3.

116 İkdâm Gazetesi, 5 Cemaziyelevvel 1318, (31 Ağustos 1900), 1. Bkz: Hadi Belge, “Sultan II. Abdülhamid’in Saltanatının 25. Yılında Tokat ve Tokat Saat Kulesi”, *HISTORY STUDIES INTERNATIONAL OF HISTORY*, Volume: 13, Issue: 2, April 2021, <https://www.historystudies.net/dergi/sultan-ii-abdulhamidin-saltanatının-25-yilinda-tokat-ve-tokat-saat-kulesi202103f12224b.pdf>

117 İkdâm Gazetesi, 11 Cemaziyelevvel 1318, (6 Eylül 1900), 2.

118 Diyarbakır’da İnşa Olunan Çeşme, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 779-73-0105

yıl dönümü anısına yeniden inşa edilmiştir¹¹⁹. Çeşmenin su kaynağı, bir saatlik mesafede bulunan mecrasının tamiriyle tekrar işler hale getirilmiş, Evkaf Muhasebecisi Vekili Raif Efendi'nin öncülüğünde yapılan çalışmalarla çeşme sağlam bir şekilde ihya edilmiştir. Bu tür hayrat projeleri, Sultan II. Abdülhamid döneminde vakıf kurumlarının sosyal işlevinin nasıl modernize edildiğini ve yeniden canlandırıldığını ortaya koymaktadır. Diyarbakır'daki saatli çeşme kulesinin inşası, 1317 Muharreminde (1899) başlamış ve 1318 Muharreminde (1900) tamamlanmıştır¹²⁰. Açılış töreni, Sultan II. Abdülhamid'in 25. cülûs yıl dönümüne denk getirilmiş ve bu vesileyle Saderet'e gönderilen resmi bir yazıda, saatli çeşmenin “*nam-ı name-i hümayun*” adına inşa edildiği belirtilmiştir¹²¹. Bu yapı, aslında yeni bir inşaat değil, mevcut olan bir çeşmenin kapsamlı bir tamir ve yeniden ihya sürecinin sonucudur. Çeşmenin tamirine dair hazırlanan kitabe, Osmanlı estetik ve vakıf kültürünün bir yansıması olarak altın yaldızla işlenmiş ve ön duvara yerleştirilmiştir. Ayrıca, Evkaf Muhasebecisi Vekili Raif Efendi'nin bu süreçteki gayretlerini anan bir manzûme de kitabenin bir parçası olarak nakşedilmiştir. Kitabe şu şekildedir.

*Harâb âbâda dönmüşken bu vakf-ı Mîr İbrahim
Bin üç yüz on sekizde pek müzeyyen çeşme-sâr oldu
Ne hoş şekl-i nüvîn üzre yapıldı tarz-ı inşâsı
Cülûs-i mes'adet efrûze lâik bergüzâr oldu
Muvaffak oldu inşââtına vâli-i âlîmiz
Ki zât-ı pâki ihsan ü keremle nâmdâr oldu
Hüdâ var eylesün ikbalini Halid Beyin hakkâ
Zülâl-i lütf ü ihsânıyla herkes kâmrân oldu
İçenler âfiyetle padişaha çok duâ etsün
Bu da bir selsebîl-i kevser-âsâ cûybâr oldu¹²²*

Çeşmenin her tarafına Osmanlı Arması ve “*Padişahım çok yaşa*” yazılı dua levhaları eklenmiş, bu levhalar padişahın himayesini ve halk nezdinde onun otoritesini yüceltme amacı taşımıştır. Diyarbakır'da inşa olunan Hamidiye Çeşmesinin yukarısında Vilayet Mektupçisi Hayri Efendi tarafından mermer üzerinde talik yazısıyla kitabe konmuştur¹²³. Kitabe üzerindeki yazı şöyledir;

“Eûzü bi'llâhi mine's-şeytânî'r-racîm Bi'smi'llâhi'r-rahmânî'r-rahîm ve sekâhüm rabbühüm şerâben tahûran Zıll-i celîl-i cenâb-ı rabbi'l-âlemîn halîfe-i Hazret-i Seyyidi'l-Mürselîn hâmi-i a'zam-ı dîn-i mübîn mefhari's-selâtin ma'delet-i âhin-i Osmânî es-sultân İbnî's-Sultân el-Gâzî Abdülhamîd Hân-ı sâni efendimiz hazretlerinin hilâfet-i uzmâ-yı İslâmiyye ve saltanat-ı kübrâ-yı Osmâniye makâm-ı muallâsına Bi'l-yümn-i ve'l-ikbâl şerefbağ-ı şevket ve iclâl buyurduklarının yirmibeşinci sene-i devriyesi eşref-i âle'l-âlemin olmak üzere bu çeşme-i vâlârâ ile ittisâlindeki namazgâh-ı havâs esdikâ-yı bendegân-ı Şehinşâhîden ve rütbe-i bâlâ ricâlinden Muhammed Hâlid Bey'in Diyarbakir Valiliği esnâ ve inşa ve rûz-ı Cülûs-ı meyâmin-i me'nûs-ı hümayûna şeref-mesâdif olan târîh-i hicretin üçyüz on sekiz senesi cemâdiyü'l-ülâsının altısına teyemmünen küşâdî icrâ olunmuştur. Şehinşâh-ı muazzam hazret-i Abdülhamîd Hânın / yapıldı sâye-i şahinşehinde fi sebîli'llâh / duâ-yı hayrî yâd etsin içenler âb-ı nâbından Zülâl-ı lutf-ı vücudu sû-be-sû dünyaya câridir / bu âlî çeşme gûyâ cennetin bir cûybârıdır / bu çeşme pâdişâhın bir muazzez yadigârıdır”¹²⁴.

Bu yapılar yalnızca vilayet merkezinde değil, aynı zamanda Mardin ve Maden gibi daha küçük merkezlerde de inşa edilmiştir. Mardin'de, “*nam-ı celalet ittisam şehinşahi*” olarak adlandırılan bir saat kulesinin temeli atılmıştır. Bu isimlendirme, padişahın büyüklüğünü ve yüceliğini simgelemekte, kule ise modernleşme çabalarının Mardin gibi taşra bölgelerine kadar yayıldığını göstermektedir¹²⁵. Diyarbakır'a bağlı Maden sancağında da padişahın 25. cülûs yılı şerefine saat kulesi inşa edilmiştir. Maden, stratejik olarak önemli bir maden merkezi olduğu için, burada inşa edilen saat kulesi hem kentin ekonomik önemini vurgulamakta hem de padişahın halk üzerindeki otoritesini ve modernleşme vizyonunu görünür kılmaktadır. Bu tür yapılar, taşra bölgelerinde modernite ile geleneksel Osmanlı mimarisi arasındaki sentezi temsil etmekte ve aynı zamanda merkezi otoritenin taşrada da güçlü bir şekilde hissedilmesini sağlamaktadır¹²⁶.

119 Diyarbakir Vilayet Gazetesi, 9 Cemaziyelevvel 1318, (4 Eylül 1900), 1.

120 Servet Gazetesi, 14 Cemaziyelevvel 1318, (1 Eylül 1900), 2.

121 BOA., BEO, No.2412, Gömlek No.13.

122 Diyarbakir Vilayet Gazetesi, 9 Cemaziyelevvel 1318, (4 Eylül 1900), 1.

123 Servet Gazetesi, 16 Cemaziyelevvel 1318, (16 Eylül 1900), 1.

124 Dursun- Nuhoğlu, “Sultan II. Abdülhamid'in Cülûsunun 25. Yıldönümü Münasebetiyle Yazılan Kitâbeler”, 39.

125 Diyarbakir Vilayet Gazetesi, 9 Cemaziyelevvel 1318, (4 Eylül 1900), 1.

126 Servet Gazetesi, 15 Cemaziyelevvel 1318, (10 Eylül 1900), 1.

Saat kuleleri ve çeşmeler, tıpkı mektepler, hastaneler, medreseler ve camiler gibi, Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinin sembolik yapıları arasında yer almaktadır. Bu tür yapılar, yalnızca işlevsel birer kamu hizmeti sunmanın ötesinde, Sultan II. Abdülhamid'in toplumda modernleşmeyi teşvik etme ve devleti çağdaşlaştırma vizyonunun somut yansımalarıdır. Saat kulelerinin dört tarafına yerleştirilen yazıtlar, *"Padişahım çok yaşa"* gibi ifadelerle hem halkın sultana duyduğu bağlılığı hem de padişahın cömertliğini vurgulamaktadır. Bu yazıtlar, Sultan II. Abdülhamid'in halkın refahını ve iyiliğini her zaman düşünen bir lider olarak tasvir edilmesine katkı sağlamaktadır. Saat kulelerinin bir diğer önemli boyutu ise zamanın yönetimi ve modernleşme sürecinde zamanın yeniden tanımlanmasıdır. Bu kulelerde gösterilen saatler, alaturka değil, alafranga saati göstermekteydi. Bu, Osmanlı toplumuna yeni bir zaman anlayışını benimsetme çabasının bir parçası olarak görülmelidir. Zamanın alafranga (modern) bir şekilde bölümlenmesi, devletin modernleşme hamlelerinin halk arasında yaygınlaştırılmasını ve toplumun batılı zaman kavramına uyum sağlamasını hedeflemekteydi. Bu değişim, yalnızca teknik bir yenilik değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir dönüşümün de simgesiydi. Saat kuleleri, Müslümanların dini zaman dilimlerinin yanı sıra, devletin işleyişi için gerekli olan *"medeniyet saati"*ni de tanımasını sağladı. Bu durum, dinsel zamanla laik zamanın bir arada var olabileceğini ve bu iki zamanın uyum içinde yaşaması gerektiğini hatırlatan güçlü bir simge olarak öne çıkmıştır. Bu sembolizm, Osmanlı Devleti'nin hem dini kimliğini koruma hem de modernleşme çabalarını dengeleme isteğinin bir ifadesi olarak değerlendirilebilir¹²⁷. Sultan II. Abdülhamid'in bu yapılar aracılığıyla toplumda yeni bir zaman algısını benimsetmesi, Osmanlı Devleti'nin batıya açılma ve modernleşme sürecinde nasıl stratejik adımlar attığını göstermektedir. Medreseler ve camiler gibi geleneksel yapılarla birlikte, bu saat kuleleri ve çeşmeler, modernite ile geleneğin Osmanlı toplumunda nasıl bir kavşakta yan yana var olabileceğinin bir örneğidir. Bu bağlamda saat kuleleri hem modernleşme hem de Osmanlı'nın İslami kimliğinin korunduğu çok yönlü bir toplumsal yapının birleştirici simgeleri olarak hizmet etmiştir.

Sonuç

Sultan II. Abdülhamid dönemi, Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde önemli adımların atıldığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Bu süreçte inşa edilen saat kuleleri, çeşmeler, mektepler, hastaneler ve diğer hayrat eserleri, sadece estetik ve işlevsel yapılar olarak değil, aynı zamanda padişahın otoritesini pekiştiren ve devletin modernleşme vizyonunu yansıtan semboller olarak değerlendirilmiştir. Özellikle 25. cülûs yıl dönümü münasebetiyle inşa edilen bu yapılar, Osmanlı Devleti'nin dört bir yanında yaygınlaşmış ve padişahın halka yönelik cömertliğinin somut örnekleri olarak toplumda derin izler bırakmıştır. Bu modernleşme hamleleri içinde Diyarbakır, padişahın kalkınma ve toplumsal hizmet anlayışının güçlü bir yansıması olarak dikkat çekmektedir. Diyarbakır'da inşa edilen saat kuleleri, çeşmeler ve diğer kamusal yapılar, Sultan II. Abdülhamid'in taşra bölgelerinde bile modernleşme politikalarını hayata geçirme kararlılığını göstermektedir. Özellikle Diyarbakır Valisi Halid Bey'in himayesinde gerçekleştirilen projeler, vakıf ve hayrat eserlerinin yeniden ihya edilmesiyle, hem geleneksel Osmanlı vakıf kültürünün canlandırılması hem de modernizasyon çabalarının taşrada bile kök salmasını sağlamıştır. İbrahim Bey Mescidi Vakfı'na ait harap olmuş çeşmenin tamiri ve yanına inşa edilen saatli çeşme kulesi, bu sürecin Diyarbakır özelinde sembol yapılarından biri olarak öne çıkmaktadır.

Diyarbakır ve çevresinde inşa edilen saat kuleleri ve çeşmeler, sadece kentin estetik ve mimari dokusunu zenginleştirmekle kalmamış, aynı zamanda padişahın toplumsal bağları güçlendirme ve moderniteyi yerel kültürle bütünleştirme çabasını yansıtan unsurlar olmuştur. Saat kulelerinin alafranga zaman düzeni ile donatılması, geleneksel Osmanlı toplumuna yeni bir zaman anlayışını benimsetme gayreti olarak okunabilir. Bu yapılar, halkın hem dini hem de seküler zaman dilimleri arasında bir denge kurmasını sağlarken, padişahın bu dengeyi korumadaki rolünü de sembolize etmiştir. Diyarbakır, bu dönemde inşa edilen ve yeniden ihya edilen yapılarla, Sultan II. Abdülhamid'in taşra bölgelerinde de etkin bir şekilde uyguladığı kalkınma politikalarının önemli bir örneği haline gelmiştir. Mardin ve Maden gibi Diyarbakır'a bağlı yerleşimlerde gerçekleştirilen projeler, Sultan II. Abdülhamid'in kalkınma vizyonunun ne denli geniş bir coğrafyayı kapsadığını ve modernleşme sürecini tüm coğrafyaya yayma çabasını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Diyarbakır'daki saat kuleleri, çeşmeler ve diğer kamusal yapılar, Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinin taşra bölgelerine kadar ulaştığını ve bu süreçte dini ve kültürel değerlerin moderniteyle nasıl birleştirildiğini gösteren önemli birer sembol olmuştur.

Sultan II. Abdülhamid'in 25. cülûs yılı şerefine gerçekleştirilen bu projeler, Osmanlı Devleti'nin hem modernleşme çabalarını hem de geleneksel değerlerini koruma amacını dengeleyen politikalarının Diyarbakır gibi taşra bölgelerinde nasıl somutlaştığını göstermektedir. Bu eserler, padişahın topluma olan hizmet anlayışının devletin her köşesine ulaşan modernleşme vizyonunun birer sembolü olarak kalıcı izler bırakmıştır.

127 Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, 484.

Kaynakça

- Acun, Hakkı, *Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2018).
- Belge, Hadi, "Sultan II. Abdülhamid'in Saltanatının 25. Yılında Tokat ve Tokat Saat Kulesi", *History Studies International of History*, Volume: 13, Issue: 2, (April 2021), 449-470
- BOA, Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH.MKT.]*, No.2401, Gömlek No. 82. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi, (No.1535, Gömlek No.115087. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi, *Bâb-ı Âlî Evrak Odası [BEO]*, No.1536, Gömlek No.115189. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi, *Bâb-ı Âlî Evrak Odası [BEO]*, No.2412, Gömlek No.13. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi, *Bâb-ı Âlî Evrak Odası [BEO].BEO*, No.2412, Gömlek No.13. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH.MKT.]*, No.2397, Gömlek No.146. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH.MKT.]*, No.2401, Gömlek No. 82. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH.MKT.]*, No: 2412 Gömlek No:13. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH.MKT.]*, No.468, Gömlek No.38. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH.MKT.]*, No.2397, Gömlek No..146. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH.MKT.]*, No: 2412 Gömlek No:13. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH.MKT.]*, No.468, Gömlek No.38. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH.MKT.]*, No.2406, Gömlek No.55. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH.MKT.]*, No.2398, Gömlek No.45. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH.MKT.]*, No.2396, Gömlek No.86. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH.MKT.]*, No.2406, Gömlek No.55. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH.MKT.]*, No.2398, Gömlek No.45. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH.MKT.]*, No.2396, Gömlek No.86. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi, *İrade Maliye [İ.ML.]*, No.39, Gömlek No.76. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi, *Maarif Nezâreti Mektubi Kalemi [MF.MKT.]*, No522, Gömlek No.32. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Bâb-ı Âlî Evrak Odası [BEO]*. No.1532, Gömlek No.114857. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Bâb-ı Âlî Evrak Odası [BEO]*. No.1532, Gömlek No.114857. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Bâb-ı Âlî Evrak Odası [BEO]*. No.1536, Gömlek No.115189. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Dahiliye [İ.DH.]*, No.1386 Gömlek No.27. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Yıldız Perakende Evrakı Başkıtabet Dairesi Maruzatı [Y.PRK.BŞK]*, No:65 Gömlek No:19. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Ceride-i Baytariye ve Ziraiye*, 6 Cemaziyelevvel 1318, (1 Eylül 1900), 18.
- Diyarbakir Vilayet Gazetesi*, 22 Temmuz 1285, (3 Ağustos 1869), 3-4.
- Diyarbakir Vilayet Gazetesi*, 9 Cemaziyelevvel 1318, (4 Eylül 1900), 1.
- Diyarbakir Vilayet Salnamesi, H.1319, 37.
- Dursun, Sümeyra -Mehmet Nuhoğlu, "Sultan II. Abdülhamid'in Cülusunun 25. Yıldönümü Münasebetiyle Yazılan Kitâbeler", *ERDEM*, (Haziran 2024), 86, 21-46.
- Georgeon, François, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012).
- Günaydın, Meryem, "1900 Yılında Sultan İkinci Abdülhamid'in 25. Tahta Çıkış Yılı Dönümü", *Alanında Uluslararası Araştırmalar XII Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler*, ed İclal Ünüvar, (İstanbul: Eğitim Yayınevi, 2023), 333-355
- İkdam Gazetesi*, 5 Cemaziyelevvel 1318, (31 Ağustos 1900), 1.
- İkdam Gazetesi*, 6 Cemaziyelevvel 1318, (1 Eylül 1900), 4.
- İkdam Gazetesi*, 7 Cemaziyelevvel, 1318, (2 Eylül 1900), 1
- İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. 779-73-0038. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-73---0038.jpg>
- İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. 779-73-0040. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-73---0041.jpg>
- İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. 779-73-0054. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-73---0054.jpg>

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. 779-73-0087. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-73---0087.jpg>

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. 779-73-0104. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-73---0104.jpg>

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. 779-73-0143. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-27---0143.jpg>

Malumat Gazetesi, 10 Cemaziyelevvel 1318, (5 Eylül 1900), 1.

Malumat Gazetesi, 24 Rabiulahir 1318, (21 Ağustos 1900), 1

Malumat Gazetesi, 7 Cemaziyel Evvel 1318- 19 Eylül 1316, 1.

Malumat Gazetesi, 9 Cemaziyelahir 1318, (4 Ekim 1900).

Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sani ve Devri Saltanatı Hayatı Hususiye ve Siyasiyesi*, (İstanbul: Kütüphane-i İslamiye ve Askeriye, 1327),1-3/6.

Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Âlî Evrak Odası [BEO], No.1542, Gömlek No.115646. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>

Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Esas Evrakı Sadrazam Kamil Paşa Evrakı [Y. EE.KP]*, No.13, Gömlek No.1210. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>

Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Esas Evrakı Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı [Y. EE.KP]*, No.13, Gömlek No.1210. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>

Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Evrakı Sıhhiye Nezareti Maruzatı [Y.PRK.ŞH.], No.11, Gömlek No.36. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>

Osmanlı Arşivi, (BOA), *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH.MKT.]*, No.2440, Gömlek No.23. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>

Özbek, Nadir, *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002).

Özcan, Abdülkadir, “Cülûs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 3/108.

Ramber, Lui, *Gizli Notlar, Cülûs Şenklikleri Nasıl İcra Edildi, İkinci Abdülhamid Zamanında Reji Müdürü Lui Ramber'in Hatıratı*, (Matbu Eser, Tarihsiz).

Sabah Gazetesi, 6 Cemaziyelevvel 1318, (1 Eylül 1900).

Sami, Şemseddin, *Kânûs-ı Türkî*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2005)

Sertoğlu, Midhat, *Mufasssal Osmanlı Tarihi. Resimli- Haritalı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021)

Servet Gazetesi, 11 Cemaziyelevvel 1318, (6 Eylül 1900).

Servet Gazetesi, 12 Cemaziyelevvel,1318, (7 Eylül 1900), 2

Servet Gazetesi, 14 Cemaziyelevvel 1318, (1 Eylül 1900), 2.

Servet Gazetesi, 15 Cemaziyelevvel 1318, (10 Eylül 1900), 1.

Servet Gazetesi, 16 Cemaziyelevvel 1318, (16 Eylül 1900), 1.

Servet Gazetesi, 18 Rebiülahir 1318, (14 Ağustos 1900), 3.

Servet Gazetesi, 20 Rebiülahir 1318, (16 Ağustos 1900), 1.

Servet Gazetesi, 23 Rebiülahir 1318, (19 Ağustos 1900), s. 1

Servet Gazetesi, 24 Rebiülahir 1318, (20 Ağustos 1900), s. 1

Servet Gazetesi, 26 Rebiülahir 1318, (22 Ağustos 1900), 1.

Servet Gazetesi, 27 Cemaziyelevvel 1318, (22 Eylül 1900), 1-2.

Servet Gazetesi, 4 Cemaziyelevvel 1318, (30 Ağustos 1900), s. 1,

Servet Gazetesi, 5 Cemaziyelevvel 1318, (31 Ağustos 1900), 1.

Servet Gazetesi, 6 Cemaziyelevvel 1318, (1 Eylül 1900), 3.

Servet Gazetesi, 7 Cemaziyelevvel 1318, (2 Eylül 1900), 4.

Servet Gazetesi, 8 Cemaziyelevvel,1318, (3 Eylül 1900), 1.

Servet Gazetesi, 9 Cemaziyelevvel 1318, (4 Eylül 1900), 3.

Servet-i Fünun Gazetesi, 10 Cemaziyelevvel 1318, (5 Eylül 1900), 405.

Servet-i Fünun Gazetesi, 6 Cemaziyelevvel 1318, (1 Eylül 1900), 404.

Takvim-i Vekayi, 17 Şaban 1293, (7 Eylül 1876), 1.

Tercüman-ı Hakikat Gazetesi, 10 Cemaziyelevvel 1318, (5 Eylül 1900).

Tercüman-ı Hakikat Gazetesi, 6 Cemaziyelevvel 1318, (1 Eylül 1900).

Tevfik, Mehmed, *Osmanlı Tarihi*, (İstanbul: Mekteb-i Harbiye Matbaası,1330), 446.

Vakit Gazetesi, 13 Şaban 1293, (3 Eylül 1876), 1

Yeni Asır Gazetesi, 12 Cemaziyelevvel 1318, (7 Eylül 1900).

Yıldız, Hatip, “Osmanlı Yenileşme Dönemi’nde Diyarbakır’da Sivil Mesleki Teknik Eğitim”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, VII, (Nisan 2012),189-209.

Extended Abstract

This article examines how the celebrations of the 25th anniversary of Sultan Abdulhamid II's accession to the throne impacted the social structure of the Ottoman Empire, particularly through the lens of the provincial administration in the Diyarbakir Province. The 25th anniversary of Sultan Abdulhamid's enthronement was marked by widespread celebrations across Ottoman territories, during which many public structures were built, and various ceremonies were held to strengthen social solidarity. These celebrations are framed as a significant social event that reflects the Ottoman Empire's modernization process and reinforces the relationship between provincial administrations and central authority.

The article initially focuses on the transformative period the Ottoman Empire underwent during Sultan Abdulhamid's rule. His modernization policies aimed to establish a stronger bond with the public through foundation projects and the construction of public structures. Buildings such as clock towers, fountains, hospitals, and schools were seen as symbols of the Ottoman Empire's progress towards modernization, embodying the Sultan's authority and protective, supportive role over his people.

Diyarbakir emerged as a significant center during this period. The 25th anniversary celebrations held in Diyarbakir were meticulously organized by the provincial government, aiming to demonstrate the loyalty of the local populace to the Ottoman Empire and their respect for Sultan Abdulhamid. These festivities saw broad participation from all sectors of society, as the governor's residence, public buildings, and mosques were adorned, and celebrations were held in the streets, fostering a sense of unity among the people.

The article highlights Abdulhamid's policies of strengthening his bond with the public through such celebrations. During this period, Sultan Abdulhamid implemented a comprehensive social welfare program aimed at benefiting all segments of society. For instance, special meals were distributed to the poor in Diyarbakir, pardons were granted to prisoners, and various social aids were organized in villages where public services had not yet reached. Through these efforts, the Ottoman Empire presented itself not merely as a governing body but also as a state attentive to the needs of its people and aiming for social welfare.

These celebrations served not only as a commemoration of an anniversary but also as an indicator of how Ottoman modernization and central authority were perceived in provincial areas. The clock towers and fountains built in Diyarbakir were constructed to symbolize the Sultan's protective authority over the people. Under the leadership of Governor Halid Bey, these projects aimed to ensure access to water and time for the public, reflecting how the modernization process was applied within local administrations. Additionally, debt pardons and other grants announced during the ceremonies were seen as manifestations of the Sultan's policy of fulfilling his responsibilities toward the people.

In keeping with the Ottoman Empire's multicultural and multi-religious structure, the celebrations in Diyarbakir stood out as an event where both Muslim and non-Muslim communities participated together. While the Muslim population prayed in mosques for the Sultan's health and long life, non-Muslim communities held special ceremonies in their places of worship. Greek Orthodox, Armenian, and Syriac communities expressed their loyalty to the Sultan through religious ceremonies, indicating Abdulhamid's role as a unifying leader. The article notes that during this period, Sultan Abdulhamid pursued an inclusive policy that transcended religious differences, with the various social groups' loyalty to the Sultan helping to ensure the integrity of the Ottoman Empire.

In the field of education, Sultan Abdulhamid II implemented numerous reforms to advance Ottoman modernization. The Industrial School in Diyarbakir was one of the significant projects established during this period. Sultan Abdulhamid encouraged the establishment of Industrial Schools to provide vocational training for orphans and destitute children, thereby preparing them for the industrial sector. These schools, which received substantial local support, served as social assistance institutions that combined education and industry. The Industrial School not only provided education for children but also contributed to the Ottoman Empire's industrialization efforts.

The 25th anniversary celebrations in Diyarbakir exemplified how Ottoman modernization harmonized with traditional foundation culture. Sultan Abdulhamid's generosity towards the people was regarded as part of a policy aimed at reinforcing the central authority of the Ottoman Empire and strengthening ties with the public. Structures like the clock towers and fountains in Diyarbakir bolstered the people's love and loyalty toward the Sultan and became significant symbols of Ottoman modernization within social life.

In conclusion, the article provides a detailed examination of Sultan Abdulhamid II's 25th accession anniversary celebrations in Diyarbakir, exploring the Ottoman Empire's policies of strengthening social solidarity and reinforcing

central authority. Sultan Abdulhamid's vision of governance involved uniting various segments of society, supporting them through social aid, and responding to their needs. These celebrations not only sought to strengthen the Sultan's ties with the people in the provinces but also shed light on the social impacts of Ottoman modernization and the public's participation in this process.